

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

REDACTIE : RIDDER RENE VICTOR, HOOFDREDACTEUR

E. BOONEN, C. CAENEPEEL

REDACTIEADRES : PROF. MR. RIDDER RENE VICTOR, BRITSELEI 40, 2000 ANTWERPEN

OVER LEEMTEN IN NORMATIEVE SYSTEMEN

Kanttekeningen bij een werk van Carlos E. Alchourron en Eugenio Bulygin

De auteurs van het boek *Normative Systems*¹ gaan uit van het bestaan van onvolledige rechtssystemen waarin leemten voorkomen. Van daaruit ondernemen zij een systematische en formele studie van een aantal normatieve begrippen en trachten zij de definitie ervan te funderen in de moderne deontische logica.

In hun spoor zullen we hier de basisbegrippen nader bepalen en correcties aanbrengen op de door hen ingevoerde definities. Het gaat voornamelijk om de termen : *geval* (case), *normatieve oplossing* van een geval en *normatief systeem*.

Pas daarna kunnen de verschillende formele en semantische defecten van een normatief systeem onderzocht worden en de verschillende soorten van leemten onderscheiden worden. De auteurs beweren geenszins dat geen gesloten rechtssystemen bestaan, waarin door middel van een afsluitingsregel (zoals het verbodsprincipe) elke handeling deontisch bepaald kan worden. Daarom zal hier ook nader onderzocht worden of het mogelijk is een normatief systeem af te sluiten.

I. DE BEGRIPPEN «NORMATIEF GEVAL» EN «ELEMENTAIR NORMATIEF GEVAL». HET GEHEEL VAN DE ELEMENTAIRE GEVALLEN (de UC)

I.1. Hoewel we deze begrippen nog nader moeten bepalen stellen we nu reeds voorop dat een *norm* een propositie is die aangeeft onder welke omstandigheden een handeling verplicht, verboden of toegelaten is. Als zodanig is zij hypothetisch van aard en verbindt zij een propositie die omstandigheden uitdrukt (*geval* ge-

noemd) met een propositie die het deontisch statuut (verplicht, verboden of toegelaten zijn) van een handeling uitdrukt (*oplossing* genoemd).

Het bestaan van categorische normen wordt door de auteurs niet in rekening gebracht. Het komt ons echter voor dat in hun systeem dergelijke normen zijn te beschouwen als normen die gelden in alle gevallen.

Summier gesteld, wordt men geconfronteerd met een normatief probleem zodra de vraag naar het deontisch statuut (verplicht, verboden of facultatief zijn) van bepaalde handelingen rijst. Deze handelingen maken een geheel uit (*Universe of Actions* [UA]).

Zo kan men bijvoorbeeld nagaan onder welke voorwaarden iemand in België al dan niet verkozen mag worden tot lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Deze voorwaarden worden bepaald door de grondwetgever en aangegeven door middel van eigenschappen die elk afzonderlijk toelaten de elementen (*individuele gevallen*) van de wereld waarin de handeling zich kan afspelen (*Universe of Discourse* [UD]) te verdelen over twee complementaire klassen : de individuele gevallen die aan deze voorwaarden voldoen en die welke er niet aan voldoen.

Deze eigenschappen maken t.a.v. het normatief probleem een geheel uit (*Universe of Properties* [UP]) en constitueren gevallen (cases) waarin de handeling zich kan afspelen. Zo bijvoorbeeld zijn voor de verkiezing tot lid van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers de volgende eigenschappen relevant :

- e1 Belg zijn door geboorte of door grote naturalisatie
- e2 De burgerlijke en politieke rechten genieten
- e3 Minstens 25 jaar oud zijn
- e4 Zijn woonplaats hebben in België

Voor het deelnemen aan de verkiezing voor die Kamer zijn volgens de Grondwet de volgende eigenschappen relevant :

¹ C.E. ALCHOURRON en E. BULYGIN, *Normative Systems* (Library of Exact Philosophy 5), Wien-New York, Springer-Verlag, 1971. Wij verwijzen naar dit werk bij middel van A & B.

- e₅ Burger zijn
- e₆ Ten volle 21 jaar oud zijn
- e₇ Minstens zes maanden zijn woonplaats hebben in dezelfde gemeente
- e₈ Niet verkeren in een der gevallen van uitsluiting door de wet bepaald.

I.2. De gevallen worden gerangschikt in *elementaire* en *complexe* gevallen. De auteurs voeren twee definities in voor de elementaire gevallen en het geheel van deze elementaire gevallen (*Universe of Cases* [UC]).

Beide definities zijn zo opgesteld dat het geheel van de elementaire gevallen aan de volgende voorwaarden voldoet :

1) Elk elementair geval is minimaal, d.w.z. dat alle complexe gevallen in termen van elementaire gevallen uitgedrukt kunnen worden.

2) De elementaire gevallen zijn onderling exclusief, d.w.z. dat geen individueel geval van de UD kan behoren tot meer dan één elementair geval van de UC.

3) De elementaire gevallen zijn gezamenlijk exhaustief, d.w.z. dat elk individueel geval van de UD noodzakelijk behoort tot één elementair geval van de UC.

4) Geen elementair geval is leeg, d.w.z. dat alle elementaire gevallen mogelijk moeten zijn voor (realiseerbaar door) individuele gevallen van de UD.

Deze laatste voorwaarde sluit de noodzakelijke en de onmogelijke gevallen uit.

Elke eigenschap van de UP maakt op zichzelf een geval uit.

De elementaire gevallen zijn dus gevallen die toelaten de elementen van de UD te rangschikken volgens een één-één relatie : elk element van de UD valt onder één en slechts één van deze gevallen, die op hen van toepassing moeten zijn (geen leeg elementair geval).

I.3. In de eerste definitie² worden de elementaire gevallen bepaald in termen van de eigenschappen van een UP. Om het contingent (niet noodzakelijk en niet onmogelijk) karakter van deze gevallen³ te verzekeren, moeten de eigenschappen van de UP zelf voldoen aan de volgende condities :

- a) hun aantal moet eindig zijn ;
- b) zij moeten onderling logisch onafhankelijk zijn en ook ten opzichte van de handelingen van de UA ;
- c) zij moeten afgestemd zijn op de individuele gevallen van de UD⁴.

² A & B, p. 12 en p. 22-25.

³ Voorwaarde 4) waaraan de elementaire gevallen moeten voldoen.

⁴ Voorwaarden 2) en 3) waaraan de elementaire gevallen moeten voldoen.

⁵ We gebruiken de gewone waarheidsfunctoren uit de klassieke logica ($\sim$ (negator), $\&$ (conjunctie), $\vee$ (disjunctie)).

Dit gebruik is verantwoord wanneer men de veranderlijken voor eigenschappen van de UP ($e_1, \dots, e_n$) beschouwt als symbolen voor proposities waarin uitgedrukt wordt dat de eigenschappen ($e_1, \dots, e_n$) geverifieerd worden door iemand of iets.

Een elementair geval is dan een geval dat bepaald wordt door een conjunctie van elke eigenschap van de UP of de negatie ervan.

Het geheel van de elementaire gevallen (*Universe of Cases* (UC)) telt voor n eigenschappen van de UP een 2^n -tal elementen.

Voorbeeld. Voor een UP = $\langle e_1, e_2 \rangle$ zijn er vier elementaire gevallen ⁵ :

Geval 1 $e_1 \& e_2$

Geval 2 $e_1 \& \sim e_2$

Geval 3 $\sim e_1 \& e_2$

Geval 4 $\sim e_1 \& \sim e_2$

Gevalen die niet elementair zijn worden complex genoemd. Door middel van de normale disjunctieve vormen kunnen zij steeds herschreven worden als disjuncties tussen elementaire gevallen.

Voorbeeld. UP = $\langle e_1, e_2 \rangle$

Complexe gevallen

$\sim e_1$

$e_1 \vee e_2$

$\sim (e_1 \& \sim e_2)$

In disjunctieve vorm van elementaire gevallen geschreven

$(\sim e_1 \& e_2) \vee (\sim e_1 \& \sim e_2)$

$((e_1 \& e_2) \vee (e_1 \& \sim e_2)) \vee (\sim e_1 \& e_2)$

$((e_1 \& e_2) \vee (\sim e_1 \& e_2)) \vee (\sim e_1 \& \sim e_2)$

Van twee gevallen wordt gezegd dat zij *complementair* zijn ten opzichte van een bepalende eigenschap e_i dan en alleen dan wanneer⁶ (ddn) e_i behoort tot de bepalende eigenschap van het ene geval en niet behoort tot de bepalende eigenschap van het andere geval, terwijl alle andere eigenschappen dezelfde blijven⁷.

Hieruit volgt dat in een bepaalde UC elk elementair geval één en slechts één complementair geval heeft.

I.4. In de tweede definitie⁸ worden de elementaire gevallen bepaald als zijnde eigenschappen van een geheel dat ten aanzien van de UD een *partitie* uitmaakt.

Een geheel van eigenschappen $\langle e_1, \dots, e_n \rangle$ maakt een partitie uit ten aanzien van een UD ddn zij aan de volgende voorwaarden voldoen⁹ :

1) de eigenschappen zijn logisch disjunct (exhaustief voor de UD) : elk element van de UD moet één van deze eigenschappen verifiëren.

$[U \hat{x} ((x \in UD) \rightarrow (e_1 x \vee e_2 x \vee \dots \vee e_n x))]$

2) de eigenschappen zijn onderling exclusief : geen element van de UD verifieert meer dan één van deze eigenschappen.

Wanneer het argument van een functor gevormd is door een tussengestelde functor ($\vee$, $\&$) dan wordt het tussen haakjes gesteld (punctuatieregel).

⁶ De noodzakelijke en voldoende voorwaarde zullen wij voortaan aanduiden door de gangbare afkorting *ddn*.

⁷ A & B, p. 101.

⁸ A & B, p. 26.

⁹ Vergelijk deze voorwaarden met de voorwaarden 2), 3) en 4) voor de elementaire gevallen van een UC sub I.2.

$[U\hat{x}U\hat{y} ((ex \ \& \ ey) \ \& \ \sim \ ix y) \rightarrow \sim \ E\hat{z} ((z \in UD) \ \& \ (vzx \ \& \ vzy))]$

3) geen van de eigenschappen is logisch leeg : alle eigenschappen zijn logisch verifieerbaar door minstens één element van de UD. $[U\hat{x} (ex \rightarrow E\hat{z} ((z \in UD) \ \& \ vzx))]$

Van deze definitie zeggen de auteurs dat zij het voordeel biedt het begrip UC los te koppelen van de UP en het als zodanig te kunnen toepassen op onverschillig welk geheel van gevallen dat een partitie uitmaakt, los van het ontstaan van deze gevallen¹⁰. Deze definitie zou UC's toelaten met een oneindig aantal gevallen¹¹. Wat dit laatste betekent is niet zo duidelijk. De auteurs lichten dit toe met een numeriek voorbeeld¹² : een fiscale wet verplicht elke burger die maandelijks minder dan 500 \$ verdient, 10 \$ te betalen, degenen die maandelijks boven de 500 \$ maar minder dan 2000 \$ verdienen 20 \$ te betalen en degenen die maandelijks meer dan 2000 \$ verdienen 30 \$ te betalen.

De belastingbetalers zijn aldus ingedeeld volgens drie gevallen :

c₁ zij die minder verdienen dan 500 \$

c₂ zij die meer verdienen dan 500 \$ maar minder dan 2000 \$

c₃ zij die meer verdienen dan 2000 \$.

De auteurs hebben het zeker anders bedoeld wanneer zij beweren dat het geheel van deze drie gevallen een partitie uitmaakt. Er bestaan namelijk belastingbetalers die niet behoren tot één van deze categorieën, nl. degenen die precies 500 \$ verdienen en degenen die precies 2000 \$ verdienen. Het geheel $\langle c_1, c_2, c_3 \rangle$ voldoet niet aan voorwaarde 1, sub I.4.

Wel maken een partitie uit en vormen een UC, de gevallen :

c'₁ zij die minder verdienen dan 500 \$

c'₂ zij die 500 \$ of meer verdienen maar minder dan 2000 \$

c'₃ zij die 2000 \$ of meer verdienen.

Van dergelijke UC's wordt gezegd dat zij niet hun oorsprong vinden in een UP¹³.

Men zou wellicht mogen zeggen dat de UP en de UC overeenkomen.

Elk elementair geval van deze UC kan onderverdeeld worden in een onbeperkt¹⁴ aantal gevallen die alle bepaald worden door de kenmerkende eigenschap van het elementair geval en door die eigenschap alleen. Daarentegen is het aantal elementaire gevallen van een UC volgens de eerste definitie beperkt en bepaald in functie van het aantal relevante eigenschappen van de UP. Deze elementaire gevallen kunnen niet gemodaliiseerd worden zonder nieuwe eigenschappen in te voeren, wat een verandering aanbrengt zowel in de UP als in de UC.

De auteurs merken terecht op dat elke UC volgens de eerste definitie eveneens een UC uitmaakt volgens de tweede definitie, maar niet omgekeerd. Volgens de eerste definitie bepaalt een UP = $\langle e_5, \dots, e_8 \rangle$,¹⁵ een UC met 16 elementaire gevallen die alle voldoen aan de gestelde voorwaarden¹⁶ en dus eveneens aan de voorwaarden voor een partitie¹⁷. Maar geen van deze eigenschappen ($e_5, \dots, e_8$) maakt op zichzelf een elementair geval uit volgens de tweede definitie, want ze zijn noch logisch disjunct noch onderling exclusief.

I.5 Wij menen te mogen stellen dat de tweede definitie van een UC vooral dan geschikt is wanneer onder de eigenschappen die relevant zijn t.a.v. een UA ook eigenschappen voorkomen die niet onafhankelijk zijn.

Zo zijn, in het eerste van beide sub I.1. gegeven voorbeelden de eigenschappen e_1 en e_2 geen onafhankelijke eigenschappen : men kan (in België) niet het genot hebben van de burgerlijke *en* politieke rechten zonder Belg te zijn¹⁸.

Dit betekent dat men als onmogelijke gevallen moet beschouwen de gevallen waarin $\sim e_1 \ \& \ e_2$ deel uitmaken van de bepalende eigenschappen (dus vier onmogelijke elementaire gevallen volgens de eerste definitie). De incompatibiliteit tussen deze twee eigenschappen kan men voorstellen door middel van wat Carnap een *betekenis-postulaat* (meaning postulate)¹⁹ noemt, b.v. in de vorm : $U\hat{x} (\sim e_1 x \rightarrow \sim e_2 x)$. (Voor alle objecten geldt dat wanneer ze geen e_1 zijn, zij dan ook geen e_2 zijn).

Dergelijke postulaten zijn de weergave van een beslissing die de wetgever genomen heeft en die al dan niet gefundeerd is op de alledaagse betekenis van de woorden.

Zo is in het sub I.4. gegeven voorbeeld de UC = $\langle c'_1, c'_2, c'_3 \rangle$ bepaald door niet-onafhankelijke eigenschappen ; men kan niet behoren tot meer dan één van deze categorieën.

I.6. Zelf zullen we nagaan of en hoe volgens beide definities een UC kan worden bepaald op grond van zowel onafhankelijke als niet-onafhankelijke eigenschappen.

I.6.1. De UC moet bepaald worden op grond van n onderling onafhankelijke eigenschappen en m eigen-

15 Sub I.1.

16 Sub I.2.

17 Sub I.4.

18 Wat de politieke rechten betreft is, in beginsel, volgens artikel 4 van de Grondwet de staat van Belg vereist om die rechten te kunnen uitoefenen. Daarenboven blijkt uit artikel 5 van de Grondwet dat alleen grote naturalisatie de vreemdeling met de Belg gelijkstelt voor de uitoefening van die rechten.

In ons betoog zullen de eenvoudige voorbeelden die wij ter verduidelijking formuleren, dergelijke juridische onderscheidingen niet in aanmerking nemen.

19 R. CARNAP, *Meaning and Necessity*, Chicago, The University of Chicago Press, 1956², Supplement B p. 222-232.

10 A & B, p. 26.

11 A & B, p. 22.

12 A & B, p. 27.

13 A & B, p. 27.

14 De auteurs spreken van een oneindig aantal.

schappen die zowel van de eerste als onderling onafhankelijk zijn.

Een dergelijke UC wordt gewoon opgebouwd volgens de eerste definitie²⁰ en het aantal gevallen wordt bepaald door de formule : $N = 2^m + n$.

I.6.2. De UC moet bepaald worden op grond van n niet-onafhankelijke eigenschappen en van m eigenschappen die zowel van de eerste als onderling onafhankelijk zijn.

Voorbeeld. De UC moet bepaald worden op grond van $\langle e_1, \dots, e_4 \rangle$.

De niet-onafhankelijke eigenschappen e_1 en e_2 mogen wegens het betekenis-postulaat samengevoegd worden tot de volgende drie niet-onafhankelijke rangschikkingscriteria :

e_9 Belg zijn met burgerlijke en politieke rechten

e_{10} Belg zijn zonder burgerlijke en politieke rechten

e_{11} Niet-Belg zijn zonder burgerlijke en politieke rechten

$\langle e_9, e_{10}, e_{11} \rangle$ maakt een partitie uit t.a.v. de verkiezingskandidaten. Gecombineerd met de twee van hen en onderling onafhankelijke eigenschappen e_3 en e_4 laten zij toe een UC op te stellen van 12 gevallen.

Geval 1 $e_9 \& e_3 \& e_4$

Geval 2 $e_9 \& e_3 \& \sim e_4$

Geval 3 $e_9 \& \sim e_3 \& e_4$

Geval 4 $e_9 \& \sim e_3 \& \sim e_4$

Geval 5 $e_{10} \& e_3 \& e_4$

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

Geval 12 $e_{11} \& \sim e_3 \& \sim e_4$

Algemeen mogen we stellen dat het aantal gevallen van een aldus opgebouwde UC bepaald wordt door de formule : $N = n \times 2^m$.

I.6.3. De UC moet bepaald worden op grond van n onderling niet-onafhankelijke eigenschappen en van m eigenschappen die wel onafhankelijk zijn van de eerste maar niet onderling onafhankelijk zijn.

Voorbeeld. De UC moet opgebouwd worden op grond van $\langle e_9, e_{10}, e_{11} \rangle$ (onderling niet-onafhankelijke eigenschappen) en de volgende eigenschappen (van de eerste onafhankelijke maar onderling niet-onafhankelijke eigenschappen) :

e_{12} een maandelijks inkomen hebben van minder dan 20.000 fr.

e_{13} een maandelijks inkomen hebben van 20.000 fr. of meer.

$\langle e_9, \dots, e_{13} \rangle$ laat toe een UC op te stellen met de volgende 6 gevallen

Geval 1 $e_9 \& e_{12}$

Geval 2 $e_9 \& e_{13}$

Geval 3 $e_{10} \& e_{12}$

Geval 4 $e_{10} \& e_{13}$

Geval 5 $e_{11} \& e_{12}$

Geval 6 $e_{11} \& e_{13}$

Algemeen mogen we stellen dat het aantal gevallen van een aldus opgebouwde UC bepaald wordt door de formule $N = m \times n$ (het Cartesiaans produkt).

I.6.4. De UC moet bepaald worden op grond van n onderling niet-onafhankelijke eigenschappen en van m eigenschappen die noch van de eerste noch onderling onafhankelijk zijn.

Voorbeeld. De UC moet opgebouwd worden op grond van de onderling niet-onafhankelijke eigenschappen :

K_1 Belg zijn

K_2 Kiesgerechtigd zijn voor de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers

en de onderling niet-onafhankelijke eigenschappen :

L_1 18 jaar oud zijn of meer

L_2 21 jaar oud zijn of meer.

K_1 en K_2 zijn niet onafhankelijk want

$\sim K_1 \& K_2$ is een incompatibiliteit²¹.

Zij bepalen de volgende rangschikkingscriteria :

e_{14} Belg zijn met kiesrecht (voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers)

e_{15} Belg zijn zonder kiesrecht

e_{16} Niet-Belg zijn zonder kiesrecht.

$\langle e_{14}, e_{15}, e_{16} \rangle$ maakt een partitie uit.

L_1 en L_2 zijn niet onafhankelijk want

$\sim L_1$ en L_2 is een incompatibiliteit.

Zij bepalen de leeftijdscriteria :

e_{17} geen 18 jaar oud zijn ($x < 18$)

e_{18} 18 jaar oud zijn of meer maar geen 21 jaar oud zijn ($18 \leq x < 21$)

e_{19} 21 jaar oud zijn of meer ($x \geq 21$).

$\langle e_{17}, e_{18}, e_{19} \rangle$ maakt een partitie uit.

De partities $\langle e_{14}, e_{15}, e_{16} \rangle$ en $\langle e_{17}, e_{18}, e_{19} \rangle$ zijn niet onafhankelijk van elkaar want volgens art. 47 van de Grondwet is e_{14} onverenigbaar zowel met e_{17} als met e_{18} , waardoor twee gevallen uitgesloten moeten worden.

Samengevoegd laten zij toe een UC op te stellen met de volgende 7 gevallen :

Geval 1 $e_{14} \& e_{19}$

Geval 2 $e_{15} \& e_{17}$

Geval 3 $e_{15} \& e_{18}$

Geval 4 $e_{15} \& e_{19}$

Geval 5 $e_{16} \& e_{17}$

Geval 6 $e_{16} \& e_{18}$

Geval 7 $e_{16} \& e_{19}$

Door analogie met I.6.3. mogen we stellen dat het aantal gevallen van een aldus opgebouwde UC bepaald

²¹ Volgens art. 47 van de Grondwet zijn alleen 'burgers' kiesgerechtigd voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

wordt door de formule $N = (m \times n) - k$ waarin k het aantal gevallen aangeeft die uitgesloten moeten worden op grond van de betekenis-postulaten.

I.6.5. De UC moet bepaald worden op grond van n onderling niet-onafhankelijke eigenschappen en van m eigenschappen die niet onafhankelijk zijn van de eerste maar wel onderling onafhankelijk zijn.

Voorbeeld. De UC moet opgebouwd worden op grond van $\langle e_{14}, e_{15}, e_{16} \rangle$ (onderling niet-onafhankelijke eigenschappen) en de onderling onafhankelijke eigenschappen $\langle e_{12}, e_{19} \rangle$.

$\langle e_{12}, e_{19} \rangle$ is niet onafhankelijk van $\langle e_{14}, e_{15}, e_{16} \rangle$ want $\sim e_{19}$ en e_{14} zijn niet verenigbaar. Deze incompatibiliteit sluit 2 gevallen uit. Samen gevoegd laten zij toe een UC op te stellen met de volgende 10 gevallen :

Geval 1	$e_{14} \& e_{19} \& e_{12}$
Geval 2	$e_{14} \& e_{19} \& \sim e_{12}$
Geval 3	$e_{15} \& e_{19} \& e_{12}$
Geval 4	$e_{15} \& e_{19} \& \sim e_{12}$
Geval 5	$e_{15} \& \sim e_{19} \& e_{12}$
Geval 6	$e_{15} \& \sim e_{19} \& \sim e_{12}$
Geval 7	$e_{16} \& e_{19} \& e_{12}$
Geval 8	$e_{16} \& e_{19} \& \sim e_{12}$
Geval 9	$e_{16} \& \sim e_{19} \& e_{12}$
Geval 10	$e_{16} \& \sim e_{19} \& \sim e_{12}$

Door analogie met I.6.2. mogen we stellen dat het aantal gevallen van een aldus opgebouwde UC bepaald wordt door de formule : $N = (n \times 2^m) - k$ (k is het aantal gevallen uitgesloten door de betekenis-postulaten).

I.6.6. De UC moet bepaald worden op grond van n onderling onafhankelijke eigenschappen en m onderling onafhankelijke eigenschappen die niet onafhankelijk zijn van de eerste. Net als bij de twee vorige UC's zal men rekening moeten houden met de betekenis-postulaten en het aantal gevallen k die op grond hiervan uitgesloten moeten worden.

Door analogie met I.6.1. mogen we stellen dat het aantal gevallen van een aldus opgebouwde UC bepaald wordt door de formule : $N = 2^{m+n} - k$.

I.7. Volgens beide definities worden de UC's bepaald op grond van eigenschappen die relevant zijn ten aanzien van een UA.

Het identificeren van deze relevante eigenschappen is een evaluatieprobleem en veronderstelt een waardeoordeel²² dat al dan niet objectief (bv. in het natuurrecht) gegrond kan zijn.

Een eigenschap is *descriptief relevant* in een systeem α ten opzichte van een UA wanneer minstens één geval waarin deze eigenschap voorkomt en het complemen-

tair geval²³ ervan verbonden zijn met verschillende oplossingen.

Voorbeeld. In een systeem α zou voor een UC bepaald op grond van een UP = $\langle e_1, e_2 \rangle$, het geval e_1 & e_2 verbonden worden met een oplossing die een handeling H verbiedt en het geval $\sim e_1$ & e_2 met een oplossing die H toelaat. De eigenschap e_1 is dan descriptief relevant ten aanzien van de UA.

De propositie die alle eigenschappen identificeert die descriptief relevant zijn ten aanzien van een UA noemt men de relevantie-these voor die UA in α .

De UC die opgebouwd wordt op grond van alle descriptief relevante eigenschappen en van geen andere wordt door de afkorting *UCR* aangeduid.

Een eigenschap is *prescriptief relevant* in een systeem α t.a.v. een UA wanneer minstens één geval waarin deze eigenschap voorkomt en het complementair geval ervan zouden verbonden moeten worden met verschillende oplossingen.

De propositie die alle prescriptief relevante eigenschappen t.a.v. een UA identificeert noemt men de relevantie-hypothese voor die UA.

De UC die met deze relevantie-hypothese zou overeenstemmen wordt door de afkorting *UC(Hyp)* aangeduid.

I.8. Beide definities garanderen het exhaustief en onderling exclusief zijn van de elementaire gevallen ten opzichte van de UD. Daarom kan men ze gebruiken om de individuele gevallen van de UD te rangschikken en samen te voegen onder *algemene gevallen* van die UD²⁴.

Een norm geeft alsdan niet alleen de oplossing voor een elementair geval van de UC maar tevens de oplossing voor de algemene gevallen van de UD en dus ook de oplossing voor elk individueel geval van die UD. Dit betekent dat de wetgever de UD moet rangschikken op grond van de UC en een oplossing moet formuleren voor alle elementaire gevallen van de UC.

Het probleem van de volledigheid van een normatief systeem doet zich daarom niet voor op het niveau van de individuele gevallen maar wel op het niveau van de algemene gevallen. De wetgever moet algemene regels uitvaardigen waardoor alle algemene gevallen opgelost worden.

II. HET BEGRIIP «OPLOSSING»²⁵

II.1. Een handeling kan men stellen of niet stellen. Het al dan niet gesteld worden van de handeling noemt men de *stellingswaarden* (performance values) van de handeling.

Soms is het stellen van een handeling een functie van de stellingswaarden van andere handelingen ; zo is

²² De auteurs noemen dit waardeoordeel een 'axiological criterion', A & B, p. 105.

²³ Voor de definitie van de complementaire gevallen, zie sub I.3.

²⁴ A & B, p. 28 en 29.

²⁵ A & B, p. 34-43.

bijvoorbeeld een conjunctie-handeling van twee handelingen, een handeling die gesteld wordt *ddn* de twee handelingen allebei gesteld worden.

Een tautologische (contradictoire) handeling van *n* handelingen is dan een handeling die steeds (nooit) gesteld wordt ongeacht de stellingswaarden van de *n* handelingen.

De elementen van het geheel van de handelingen (UA) zijn algemene handelingen en worden voorgesteld door de veranderlijken *p*, *q*, *m*, *n*. Deze stellen proposities voor die realiteitstoestanden mededelen die het resultaat zijn van een handeling («handelen zodat *p*»). De handelingen zullen in de oplossing deontisch bepaald worden. Zij worden dan *deontische inhouden* genoemd (deontic contents).

Om te vermijden dat onmogelijke oplossingen voor mogelijk gehouden worden, moeten de handelingen contingent (noch tautologisch, noch contradictoir) zijn en onafhankelijk zijn zowel onderling als ten opzichte van de eigenschappen van de UP. Deontische inhouden zijn enkelvoudige (atomaire) uitdrukkingen of samengestelde (moleculaire) uitdrukkingen gevormd door waarheidsfunctoren. Wegens het contingent karakter van de handelingen worden alle tautologische en contradictoire uitdrukkingen uitgesloten (wat natuurlijk afhangt van het logisch systeem waarop men steunt, in casu de klassieke propositielogica).

II.2. Bestaat de UA uit *n* handelingen, dan is een *toestandsaard* (state description) van die UA een conjunctie tussen elke handeling of de negatie ervan. De UA telt 2^n toestandsaarden.

Door de normale disjunctieve vorm kunnen alle deontische inhouden herschreven worden als disjuncties tussen toestandsaarden²⁶.

Voorbeeld. Voor een UA = $\langle p, q, m \rangle$, zijn

deontische inhouden :

atomaire *p*

moleculaire $p \& \sim q$

*toestandsaarden*²⁷ :

$p \& q \& \sim m$

$\sim p \& \sim q \& m$

*normale disjunctieve vormen*²⁷ :

voor *p* : $((p \& q \& m) \vee (p \& q \& \sim m)) \vee$

$((p \& \sim q \& m) \vee (p \& \sim q \& \sim m))$

voor $p \& \sim q$: $((p \& \sim q \& m) \vee$

$(p \& \sim q \& \sim m))$

II.3. *Deontische proposities* zijn proposities waarin handelingen deontisch bepaald worden. Ook zij zijn atomair of moleculair. Een atomaire deontische propositie is een propositie gevormd door een voorgestelde deontische operator met als argument een ato-

maire of een moleculaire deontische inhoud. Moleculaire deontische proposities zijn waarheidsfuncties van dergelijke atomaire deontische proposities.

De *deontische operatoren* worden zoals bij von Wright²⁸ gedefinieerd in termen van een primitieve operator *P* («Het is toegelaten dat...»).

De andere deontische operatoren zijn de verplichting, voorgesteld door *O* het verbod, voorgesteld door *Ph* het facultatief zijn, voorgesteld door *F*.

Deze operatoren worden door de auteurs gedefinieerd in termen van de primitieve operator *P* en blijkbaar op twee verschillende wijzen²⁹.

Propositie Eerste definitie Tweede definitie

O *p* $P p \& \sim P \sim p$ $\sim P \sim p$

Ph *p* $\sim P p \& P \sim p$ $\sim P p$

F *p* $P p \& P \sim p$ $P p \& P \sim p$

Deze definities zijn niettemin equivalent.

De deontische logica waarop de auteurs steunen maar die zij in dit werk niet uiteenzetten³⁰ neemt alle theorema's van de propositie-logica (PL) over³¹ en heeft als eigen deontisch theorema de formule $\vdash P p \vee P \sim p$ ³²

Op grond hiervan kan men deze equivalenties als volgt bewijzen³³ :

1. $\vdash (p \vee q) \rightarrow (\sim p \rightarrow (\sim p \& q))$ PL

2. $\vdash (p \vee q) \rightarrow ((\sim p \& q) \rightarrow \sim p)$ PL

3. $\vdash (p \vee q) \rightarrow ((\sim p \& q) \leftrightarrow \sim p)$ PL

4₁. $\vdash (P p \vee P \sim p) \rightarrow (\sim P p \leftrightarrow (\sim P p \& P \sim p))$

3 subst. $p/P p \quad q/P \sim p$

4₂. $\vdash (P \sim p \vee P p) \rightarrow (\sim P \sim p \leftrightarrow (\sim P \sim p \& P p))$

3 subst. $p/P \sim p \quad q/P p$

5. $\vdash P \sim p \vee P p$ Deontisch theorema

6₁. $\vdash \sim P p \leftrightarrow (\sim P p \& P \sim p)$ 4₁, 5, Modus Ponens

6₂. $\vdash \sim P \sim p \leftrightarrow (\sim P \sim p \& P p)$ 4₂, 5, Modus Ponens

II.4. *Oplossingen* zijn deontische proposities die noch tautologisch noch contradictoir zijn.

Daar in hun systeem de volgende principes gelden

— Principe van deontische contradictie $\vdash \beta \rightarrow \vdash \sim O \beta$

— Principe van deontische tautologie $\vdash \beta \rightarrow \vdash O \beta$ (waarin β formules zijn uit de propositielogica)³⁴

28 G. H. von Wright, «An essay in deontic logic and the general theory of action», *Acta Philosophica Fennica*, Fas. XXI, Amsterdam, North Holland Publishing Co., 1968, p. 13-20.

29 A & B, p. 14 (eerste definitie) en p. 38 (tweede definitie).

30 Voor deze logica zie Carlos E. ALCHOURRON, «Logic of Norms and Logic of Normative Propositions», *Logique et Analyse* 12, 1969, pp. 242-268.

31 Regel R₁ p. 244 van voornoemd artikel.

32 Theorema 9 p. 245 van voornoemd artikel.

Het teken $\vdash$ geeft aan dat de uitdrukking geldig is.

33 Voor de bewijsvoeringen veronderstellen we de kennis van de PL.

34 R₃ en R₄ van voornoemd artikel, p. 244.

26 Deze noties zijn analoog met de begrippen geval en elementair geval.

27 Wegens de associatieve eigenschap van de functor $\&$ mogen haakjes weggelaten worden binnen de toestandsaarden.

zijn PL tautologische handelingen altijd verplicht en PL contradictoire handelingen nooit verplicht. Dit houdt in dat formules waarin contradictoire handelingen verplicht worden, en formules waarin tautologische handelingen verboden worden, deontische contradicties zijn.

II.5. Een *deontisch bestanddeel* (deontic constituent) is een oplossing waarin een toestandsaard toegelaten of verboden wordt.

Voorbeeld. $UA = \langle p, q \rangle$

- toestandsaard : $p \ \& \ \sim q$
- deontische bestanddelen : $P(p \ \& \ \sim q)$
 $\sim P(p \ \& \ \sim q)$

Elke deontische propositie kan herschreven worden als een waarheidsfunctie tussen deontische bestanddelen.

Voorbeeld. $UA = \langle p, q \rangle$

Op grond van

- PL $p \leftrightarrow ((p \ \& \ q) \vee (p \ \& \ \sim q))$
- Distributietheorema's voor P en O³⁵
- $O(p \ \& \ q) \leftrightarrow (O p \ \& \ O q)$
- $P(p \vee q) \leftrightarrow (P p \vee P q)$

bekomt men de volgende equivalenties :

- Ph $P \leftrightarrow \sim P p$ Definitie
- $\leftrightarrow \sim P((p \ \& \ q) \vee (p \ \& \ \sim q))$ PL
- $\leftrightarrow \sim (P(p \ \& \ q) \vee P(p \ \& \ \sim q))$ Distributie
- $\leftrightarrow (\sim P(p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(p \ \& \ \sim q))$ PL

- $P \sim p \leftrightarrow P((\sim p \ \& \ q) \vee (\sim p \ \& \ \sim q))$ PL
- $\leftrightarrow P(\sim p \ \& \ q) \vee P(\sim p \ \& \ \sim q)$ Distributie

- O p $\leftrightarrow \sim P \sim p$ Definitie
- $\leftrightarrow \sim P((\sim p \ \& \ q) \vee (\sim p \ \& \ \sim q))$ PL
- $\leftrightarrow \sim (P(\sim p \ \& \ q) \vee P(\sim p \ \& \ \sim q))$
- Distributie
- $\leftrightarrow (\sim P(\sim p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q))$ PL

Het verbod en de toelating van een zelfde toestandsaard vormen een *deontisch paar*.

Voorbeeld Voor een $UA = \langle p, q \rangle$ zijn er vier deontische paren

- $\{ P(p \ \& \ q) \}$ $\{ P(p \ \& \ \sim q) \}$
- $\{ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q) \}$ $\{ \sim P(p \ \& \ \sim q) \}$

- $\{ P(\sim p \ \& \ \sim q) \}$ $\{ P(\sim p \ \& \ q) \}$
- $\{ \sim P(\sim p \ \& \ q) \}$ $\{ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q) \}$

II.6. Maximale en minimale oplossingen

II.6.1 Maximale en minimale oplossingen gaan een belangrijke rol spelen bij de bepaling van de formele eigenschappen van normatieve systemen. Deze begrippen worden gedefinieerd in relatie tot een UA van n handelingen.

Een *maximale oplossing* voor een UA is een conjunctie gevormd door een deontisch bestanddeel te

nemen uit elk deontisch paar, voorzover deze conjunctie niet contradictoir is.

Nu wegens het deontisch theorema $\vdash P p \vee P \sim p$ en het PL theorema $(p \vee q) \leftrightarrow \sim(\sim p \ \& \ \sim q)$ is de formule $\sim(\sim P p \ \& \ \sim P \sim p)$ eveneens een theorema.

Daarom is een conjunctie waarin alle toestandsaarden van een UA verboden worden een contradictoire formule.

Het geheel van alle maximale oplossingen voor een UA wordt aangeduid door $US_{\max}$ (Universe of Maximal Solutions).

Een *minimale oplossing* voor een UA is een disjunctie gevormd door een deontisch bestanddeel te nemen uit elk deontisch paar voorzover deze disjunctie niet tautologisch is.

Wegens het deontisch theorema $\vdash P p \vee P \sim p$ is een disjunctie waarin alle toestandsaarden van een UA toegelaten worden een tautologische formule.

Het geheel van alle minimale oplossingen voor een UA wordt aangeduid door $US_{\min}$ (Universe of Minimal Solutions).

II.6.2. Toelichting van deze definities door een voorbeeld.

Voor een $UA = \langle p, q \rangle$, zijn er vier toestandsaarden dus ook vier deontische paren.

- $\{ P(p \ \& \ q) \}$
- $\{ \sim P(p \ \& \ q) \}$
- $\{ P(p \ \& \ \sim q) \}$
- $\{ \sim P(p \ \& \ \sim q) \}$
- $\{ P(\sim p \ \& \ q) \}$
- $\{ \sim P(\sim p \ \& \ q) \}$
- $\{ P(\sim p \ \& \ \sim q) \}$
- $\{ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q) \}$

Maximale oplossingen zijn³⁶ :

- $P(p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(p \ \& \ \sim q) \ \& \ P(\sim p \ \& \ q) \ \& \ P(\sim p \ \& \ \sim q)$
- $\sim P(p \ \& \ q) \ \& \ P(p \ \& \ \sim q) \ \& \ \sim P(\sim p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q)$

Geen maximale oplossing is :

- $\sim P(p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(p \ \& \ \sim q) \ \& \ \sim P(\sim p \ \& \ q) \ \& \ \sim P(\sim p \ \& \ \sim q)$

want in deze formule worden alle toestandsaarden van de UA verboden.

Minimale oplossingen zijn³⁶ :

- $P(p \ \& \ q) \vee \sim P(p \ \& \ \sim q) \vee P(\sim p \ \& \ q) \vee \sim P(\sim p \ \& \ \sim q)$
- $\sim P(p \ \& \ q) \vee \sim P(p \ \& \ \sim q) \vee \sim P(\sim p \ \& \ q) \vee P(\sim p \ \& \ \sim q)$

Maar is geen minimale oplossing omdat in deze formule alle toestandsaarden van de UA toegelaten worden :

³⁶ Voortaan zullen we wegens de associativiteit van & en v de conjuncten (disjuncten) met elkaar verbinden zonder haakjes.

³⁵ Theorema's T-1 en T-2 van voornoemd artikel, p. 245.

$P(p \& q) \vee P(p \& \sim q) \vee P(\sim p \& q) \vee P(\sim p \& \sim q)$
 Voor deze UA zijn er dan 15 maximale en 15 minimale oplossingen.

II.6.3. De auteurs berekenen³⁷ het aantal maximale (minimale) oplossingen voor een UA met n handelingen door middel van de formule $2^{2^n} - 1$.

Wat verderop berekenen ze dit aantal voor UA's met 2, 3 en 4 handelingen. Voor een UA met 3 handelingen tellen zij 63 maximale (en minimale) oplossingen en voor een UA met 4 handelingen, 255 oplossingen. Deze formule is incorrect.

Deontische paren mogen beschouwd worden als verzamelingen met twee elementen. Maximale (en minimale) oplossingen worden geconstrueerd door een element te nemen uit elk deontisch paar.

Men moet dus het Cartesiaans produkt uitvoeren van deze deontische paren. Het aantal elementen N van het Cartesiaans produkt is gelijk aan het produkt van het aantal elementen van elke verzameling. Voor een UA met 3 elementen zijn er 8 deontische paren (met 2 elementen), $P_1, \dots, P_8$ en is het aantal elementen van dit produkt, $N(P_1 \times \dots \times P_8) = 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 = 2^8 = 2^{2^3} = 256$.

Voor een UA met vier elementen zijn er 16 deontische paren (met 2 elementen), $P_1, \dots, P_{16}$ en is het aantal elementen van dit produkt $N(P_1 \times \dots \times P_{16}) = 2^{16} = 2^{2^4} = 65.536$.

Het aantal maximale (minimale) oplossingen wordt dus berekend door de formule

$$N = 2^{2^n} - 1$$

(- 1 omdat de conjunctie waarin alle toestandsaarden verboden worden geen maximale oplossing is en de disjunctie waarin alle toestandsaarden toegelaten worden geen minimale oplossing is).

De begrippen maximale en minimale oplossing zijn maar weinig hanteerbaar wanneer een UA meer dan 2 handelingen bevat.

De normen uit de wetgeving hebben meestal betrekking op een UA met één handeling.

II.6.4 Voor een UA = $\langle p \rangle$ zijn er twee deontische paren

$$\left\{ \begin{array}{l} P p \\ \sim P p \end{array} \right\} \quad \left\{ \begin{array}{l} P \sim p \\ \sim P \sim p \end{array} \right\}$$

Er zijn dus $2^{2^1} - 1 = 3$ maximale oplossingen³⁸:
 $(\sim P p \& \sim P \sim p)$ is contradictoair en dus geen oplossing).

Def. 1. $(P p \& \sim P \sim p) \leftrightarrow O p$

Def. 2. $(P p \& P \sim p) \leftrightarrow F p$

Def. 3. $(\sim P p \& P \sim p) \leftrightarrow Ph p$

Er zijn eveneens drie minimale oplossingen:
 $(P p \vee P \sim p)$ is tautologisch en dus geen oplossing).

Def. 4. $(\sim P p \vee P \sim p) \leftrightarrow P \sim p$

Bewijs

$$(\sim P p \vee P \sim p)$$

$$\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (\sim P p \& \sim P \sim p) \vee$$

$$(\sim P p \& P \sim p))$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (\sim P p \& P \sim p))$$

[($\sim P p \& \sim P \sim p$) is contrad.]

$$\leftrightarrow (P \sim p \& (P p \vee \sim P p))$$

$$\leftrightarrow P \sim p$$

[($\sim P p \vee P p$) is tautol.]

Def. 5. $(P p \vee \sim P \sim p) \leftrightarrow P p$

Bewijs

$$(P p \vee \sim P \sim p)$$

$$\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (P p \& \sim P \sim p) \vee$$

$$(\sim P p \& \sim P \sim p))$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (P p \& \sim P \sim p))$$

[($\sim P p \& \sim P \sim p$) is contrad.]

$$\leftrightarrow (P p \& (P \sim p \vee \sim P \sim p))$$

[PL]

$$\leftrightarrow P p$$

[($P \sim p \vee \sim P \sim p$) is tautol.]

Def. 6. $(\sim P p \vee \sim P \sim p) \leftrightarrow \sim F p$

Bewijs

$$(\sim P p \vee \sim P \sim p)$$

$$\leftrightarrow \sim (P p \& P \sim p)$$

[PL]

$$\leftrightarrow \sim F p$$

[Def. F p]

II.6.5. Men kan eveneens aantonen dat alle oplossingen kunnen herschreven worden onder de vorm van
 — disjuncties van maximale oplossingen
 — conjuncties van minimale oplossingen
 (eventueel disjuncties en conjuncties met slechts één element).

Dit houdt in dat alle maximale oplossingen kunnen herschreven worden als conjuncties van minimale oplossingen.

Bewijs voor een UA = $\langle p \rangle$

1. $O p$

$$\leftrightarrow (P p \& \sim P \sim p)$$

[Definitie]

$$\leftrightarrow \sim (\sim P p \vee P \sim p)$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((\sim P p \vee \sim P \sim p) \& (P p \vee P \sim p) \&$$

$$(P p \vee \sim P \sim p))$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((\sim P p \vee \sim P \sim p) \& (P p \vee \sim P \sim p))$$

[($P p \vee P \sim p$) is tautol.]

$$\leftrightarrow (\sim F p \& P p)$$

[5,6]

2. $F p$

$$\leftrightarrow (P p \& P \sim p)$$

[Definitie en 4,5]

3. $Ph p$

$$\leftrightarrow (\sim P p \& P \sim p)$$

[Definitie]

$$\leftrightarrow \sim (P p \vee \sim P \sim p)$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((\sim P p \vee \sim P \sim p) \& (\sim P p \vee P \sim p) \&$$

$$(P p \vee P \sim p))$$

[PL]

$$\leftrightarrow ((\sim P p \vee \sim P \sim p) \& (\sim P p \vee P \sim p))$$

[($P p \vee P \sim p$) is tautol.]

$$\leftrightarrow (\sim F p \& P \sim p)$$

[6,4]

Dit houdt in dat alle minimale oplossingen herschreven kunnen worden als disjuncties van maximale oplossingen.

4. $P \sim p$

37 A & B, p. 39.

38 Voor de equivalenties, zie sub II.3.

- $\leftrightarrow (P \sim p \vee \sim P p)$ [4]
 $\leftrightarrow \sim (\sim P \sim p \& P p)$ [PL]
 $\leftrightarrow ((\sim P \sim p \& \sim P p) \vee (P \sim p \& P p) \vee (P \sim p \& \sim P p))$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P \sim p \& P p) \vee (P \sim p \& \sim P p))$ [($\sim P \sim p \& \sim P p$) is contrad.]
 $\leftrightarrow (F p \vee Ph p)$ [2,3]
 5. $P p$
 $\leftrightarrow (P p \vee \sim P \sim p)$ [5]
 $\leftrightarrow \sim (\sim P p \& P \sim p)$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (P p \& \sim P \sim p) \vee (\sim P p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P p \& P \sim p) \vee (P p \& \sim P \sim p))$ [($\sim P p \& \sim P \sim p$) is contrad.]
 $\leftrightarrow F p \vee O p$ [2,1]
 6. $\sim F p$
 $\leftrightarrow (P p \& P \sim p)$ [2]
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P \sim p) \vee (\sim P p \& P \sim p) \vee (\sim P p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P \sim p) \vee (\sim P p \& P \sim p))$ [($\sim P p \& \sim P \sim p$) is contrad.]
 $\leftrightarrow (O p \vee Ph p)$ [1,3]

II.6.6. Maximale en minimale oplossingen zijn geen contradictoire begrippen ; er bestaan oplossingen die noch maximaal noch minimaal zijn. Oplossingen die niet maximaal zijn worden *gedeeltelijke oplossingen* genoemd. Minimale oplossingen zijn dus ook gedeeltelijke oplossingen. Nochtans kan men aantonen dat voor een UA met slechts één handeling alle oplossingen die niet maximaal zijn meteen ook minimaal zijn (en omgekeerd). Dit betekent dat voor een dergelijke UA de begrippen maximale en minimale oplossing wel contradictoire begrippen zijn. We tonen nu aan dat alle atomaire en moleculaire proposities voor deze UA herleidbaar zijn tot maximale of minimale oplossingen tenzij zij tautologisch of contradictoir zijn en dus geen oplossing uitmaken.

Bewijs

I. Atomaire uitdrukkingen

- $F \sim p \leftrightarrow (P \sim p \& P p) \leftrightarrow F p$ [Def. F p]
 $O \sim p \leftrightarrow (P \sim p \& \sim P p) \leftrightarrow Ph p$ [Def. Ph p]
 $Ph \sim p \leftrightarrow (\sim P \sim p \& P p) \leftrightarrow O p$ [Def. O p]

II. Moleculaire uitdrukkingen

a) Negaties van maximale oplossingen

1. $\sim F p$
 $\leftrightarrow (\sim P p \vee \sim P \sim p)$ min. oplossing [6]
 2. $\sim O p$
 $\leftrightarrow \sim (P p \& \sim P \sim p)$ [Def. O p]
 $\leftrightarrow (\sim P p \vee P \sim p)$ [PL]
 $\leftrightarrow P \sim p$ min. oplossing [4]
 3. $\sim Ph p$
 $\leftrightarrow \sim (\sim P p \& P \sim p)$ [Def. Ph p]
 $\leftrightarrow (P p \vee \sim P \sim p)$ [PL]
 $\leftrightarrow P p$ min. oplossing [5]

b) Negaties van minimale oplossingen

1. $\sim P p$

- $\leftrightarrow \sim (P p \vee \sim P \sim p)$ [5]
 $\leftrightarrow (\sim P p \& P \sim p)$ [PL]
 $\leftrightarrow Ph p$ max. oplossing [3]
 2. $\sim P \sim p$
 $\leftrightarrow \sim (\sim P p \vee P \sim p)$ [4]
 $\leftrightarrow (P p \& \sim P \sim p)$ [PL]
 $\leftrightarrow O p$ max. oplossing [1]
 3. $\sim \sim F p$
 $\leftrightarrow F p$ max. oplossing [2]

c) Negaties van de atomaire uitdrukkingen sub I.

Daar de uitdrukkingen sub I. maximale oplossingen zijn zal hun negatie wegens II.a) een minimale oplossing zijn.

1. $\sim F \sim p \leftrightarrow \sim F p$
 2. $\sim O \sim p \leftrightarrow P p$
 3. $\sim Ph \sim p \leftrightarrow P \sim p$

d) Conjuncties tussen maximale oplossingen

1. $(O p \& F p)$
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P \sim p) \& (P p \& P \sim p))$ [Def. 1,2]
 $\leftrightarrow (P p \& (P \sim p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow$ contradictie geen oplossing
 [($P \sim p \& \sim P \sim p$) is PL contrad.]
 2. $(O p \& Ph p)$
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P \sim p) \& (P \sim p \& \sim P p))$ [Def. 1,3]
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P p) \& (P \sim p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow$ contradictie geen oplossing
 [Beide conjuncties zijn PL contrad.]
 3. $(Ph p \& F p)$
 $\leftrightarrow ((P \sim p \& \sim P p) \& (P p \& P \sim p))$ [Def. 3, 2]
 $\leftrightarrow (P \sim p \& (\sim P p \& P p))$ [PL]
 $\leftrightarrow$ contradictie geen oplossing
 [($\sim P p \& P p$) is contrad.]

De maximale oplossingen zijn dus onderling exclusief.

e) Disjuncties tussen maximale oplossingen

1. $(F p \vee O p) \leftrightarrow P p$ min. oplossing
 2. $(F p \vee Ph p) \leftrightarrow P \sim p$ min. oplossing
 3. $(O p \vee Ph p) \leftrightarrow \sim F p$ min. oplossing

Deze equivalenties werden bewezen sub II 6.5.

f) Conjuncties tussen minimale oplossingen

1. $(P p \& P \sim p) \leftrightarrow F p$ max. oplossing [Def. 2]
 2. $(P p \& \sim F p)$
 $\leftrightarrow (P p \& \sim (P p \& P \sim p))$ [Def. 2]
 $\leftrightarrow (P p \& (\sim P p \vee \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P p \& \sim P p) \vee (P p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow (P p \& \sim P \sim p)$ [($P p \& \sim P p$) is contrad.]
 $\leftrightarrow O p$ max. oplossing [Def. 1]
 3. $(P \sim p \& \sim F p)$
 $\leftrightarrow (P \sim p \& \sim (P p \& P \sim p))$ [Def. 2]
 $\leftrightarrow (P \sim p \& (\sim P p \vee \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow ((P \sim p \& \sim P p) \vee (P \sim p \& \sim P \sim p))$ [PL]
 $\leftrightarrow (P \sim p \& \sim P p)$ [($P \sim p \& \sim P \sim p$) is contrad.]
 $\leftrightarrow Ph p$ max. oplossing [Def. 3]

g) Disjuncties tussen minimale oplossingen

1. $(P p \vee P \sim p)$ Deont. tautol. geen oplossing
 2. $(P p \vee \sim F p)$
 $\leftrightarrow (P p \vee \sim P p \vee \sim P \sim p)$ [Def. 6]

sities en van proposities alleen. Alle proposities die tot dit geheel behoren zijn gevolgen van dit geheel. Ook gevolgen van gevolgen maken deel uit van het systeem. Alle gevolgen van α maken dus deel uit van α .

In het systeem α volgt een propositie P_1 uit een propositie P_2 [$P_1 \rightarrow P_2$] wanneer de propositie P_2 een gevolg is van het systeem α uitgebreid door toevoeging van de propositie P_1 [$< \alpha, P_1 >$].

Omgekeerd, als in het systeem α de propositie P_2 een gevolg is van het geheel van proposities $< \alpha, P_1 >$ dan is de propositie ($P_1 \rightarrow P_2$) een gevolg van α (Deductie-theorema)⁴⁰.

Steunend op het deductie-theorema mag men van een propositie P_1 , die een geval uitdrukt, zeggen dat zij door het systeem α deductief verbonden is met een propositie P_2 , die een oplossing uitdrukt, *ddn* de propositie ($P_1 \rightarrow P_2$) een gevolg is van α .

Een systeem α is normatief *ddn* α minstens één element van een UC deductief verbindt met een oplossing (die niet maximaal hoeft te zijn).

Daar elke oplossing altijd een minimale oplossing impliceert (aangezien $\vdash p \rightarrow (p \vee q)$) mag men stellen dat een systeem α normatief is *ddn* α minstens één element van een UC deductief verbindt met een element van een $US_{\min}$ ⁴¹.

III.2. Formele eigenschappen van normatieve systemen⁴²

III.2.1. Een normatief systeem α is *consistent* *ddn* geen enkel geval van de UC_i verbonden wordt met meerdere oplossingen waarvan de conjunctie contradictoair is. Daar de maximale oplossingen onderling exclusief zijn, is een systeem α waarin een geval van de UC_i verbonden wordt met twee maximale oplossingen meteen inconsistent.

III.2.2. Een normatief systeem α is *redundant* *ddn* dit systeem twee normen bevat die een zelfde geval van de UC_i verbinden met een zelfde oplossing (ook wanneer deze niet maximaal is).

III.2.3. Een normatief systeem α is *volledig* met betrekking tot een bepaalde UC_i en een bepaalde $US_{\max j}$ *ddn* α alle gevallen van die UC_i verbindt met een oplossing van die $US_{\max j}$.

In een volledig systeem α wordt een binaire relatie R (van deductieve correlatie) gesteld tussen alle elementen van een UC_i (die anteceden zijn van de relatie) en

de elementen van een $US_{\max j}$ (die consequens zijn van die relatie).

III.2.4. Is een normatief systeem α onvolledig dan zegt men dat α *leemten* vertoont. Een *normatieve leemte* is een geval dat behoort tot de UC_i en dat niet in de relatie R gesteld wordt met een element van de $US_{\max j}$.

Een *gedeeltelijke normatieve leemte* is een geval dat behoort tot de UC_i en dat in de relatie R gesteld wordt met een disjunctie van twee of meerdere maximale oplossingen (d.w.z. met een oplossing die niet maximaal is, aangezien elke oplossing kan herschreven worden als een disjunctie tussen maximale oplossingen)⁴³.

Een *axiologische leemte* in het systeem α ten aanzien van een UA_k is een geval dat behoort tot de UC_i en dat in de relatie R gesteld wordt met een element van de $US_{\max j}$, terwijl een eigenschap e bestaat die relevant had moeten zijn (perscriptief relevant) voor dat geval en niet descriptief relevant is voor het systeem α bij de bepaling van de UC_i ten aanzien van de UA_k .⁴⁴

Bij de opbouw van het systeem heeft de wetgever geen rekening gehouden met bepaalde eigenschappen die wel relevant zijn voor de UA_k .

Wegens de discrepantie tussen de descriptief relevante eigenschappen die beschouwd werden door de wetgever (en de hieruit opgebouwde UCR) en de prescriptief relevante eigenschappen (en de hiermee overeenstemmende UC (hyp)) worden gevallen verbonden met niet-adequate oplossingen. Het geval is dus wel verbonden met een oplossing maar met een niet-adequate oplossing. Als zodanig is het begrip axiologische leemte niet verenigbaar met het begrip normatieve leemte waar geen oplossing verbonden wordt met het geval.

Nochtans is een systeem dat geen axiologische leemte vertoont nog niet meteen axiologisch adequaat. Gevallen kunnen nog altijd verbonden zijn met onjuiste oplossingen, bijvoorbeeld omdat de wetgever meer eigenschappen als relevant heeft beschouwd dan nodig.

IV. NORMATIEVE SYSTEMEN WAARVAN DE UC'S EN OOK HUN FORMELE EIGENSCHAPPEN VERGELEKEN KUNNEN WORDEN

IV.1. Men kan normatieve systemen vergelijken waarvan de UC's opgebouwd zijn op grond van eigenschappen die behoren tot een geheel van eigenschappen. Elke UC is een functie van een UP met een eindig aantal eigenschappen. Dit aantal geeft tevens het niveau aan van de UC. De auteurs geven dit weer door middel van een diagram⁴⁵ waardoor aangetoond

40 D. HILBERT en P. BERNAYS, *Grundlagen der Mathematik*, vol. 1, Berlin 1934; vol. 2, 1939; zie vol. 1, p. 155; J. HERBRAND, *Recherches sur la théorie de la démonstration* (Travaux de la société des sciences et des lettres de Varsovie, Classe III, Sciences mathématiques et physiques). Warschau, 1930, p. 6.

41 A & B, p. 55. De auteurs definiëren ook nog een normatief systeem met betrekking tot een bepaalde UC_i en/of $US_{\min j}$ en met betrekking tot om het even welke UC.

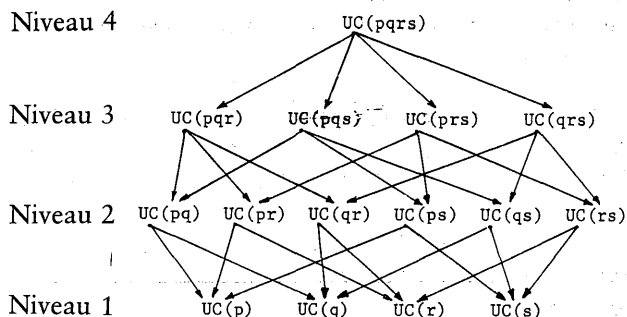
42 A & B, p. 61-64.

43 Zie hieromtrent sub II.6.5.

44 Deze noties van relevantie werden ingevoerd sub I.7.

45 A & B, p. 97.

wordt dat een stel van vier eigenschappen toelaat vier UC's op te bouwen van niveau 1, zes UC's van niveau 2, vier UC's van niveau 3 en één UC van niveau 4.

Zijn de bepalende eigenschappen onafhankelijk dan bedraagt elke UC van niveau n , een 2^n -tal gevallen. Zoniet wordt het aantal gevallen ervan bepaald op grond van de formules die voorgesteld werden in het eerste gedeelte⁴⁶.

Een UC van niveau n wordt bekomen door n eigenschappen te kiezen uit een geheel van m eigenschappen. Zodoende combineert men de m eigenschappen n aan n zonder rekening te houden met de volgorde waarin zij gerangschikt zijn.

Daarom mogen we stellen dat het aantal UC's van niveau n opgebouwd vanaf m eigenschappen (UC_m^n) berekend wordt door middel van de volgende formule :

$$UC_m^n = \frac{m!}{n!(m-n)!}$$

Voorbeeld. Bedraagt de UP 6 eigenschappen ($m = 6$) dan kan men

— 6 UC's opbouwen van niveau 1 want

$$\frac{6!}{1!(6-1)!} = \frac{6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1}{1 \times (5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1)} = 6$$

— 15 UC's opbouwen van niveau 2 want

$$\frac{6!}{2!(6-2)!} = \frac{6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1}{2 \times (4 \times 3 \times 2 \times 1)} = 15 \text{ en dus}$$

— 20 UC's opbouwen van niveau 3

— 15 UC's opbouwen van niveau 4

— 6 UC's opbouwen van niveau 5

— 1 UC opbouwen van niveau 6.

IV.2. Men zegt van een UC_i dat hij *meer verfijnd* is dan een UC_j wanneer elk geval van de UC_i minstens één geval van de UC_j impliceert en er minstens één geval van de UC_i niet geïmpliceerd wordt door een geval van de UC_j .

Hieruit volgt dat een meer verfijnde UC_i altijd van een hoger niveau is dan de minder verfijnde UC_j en dat er onder de bepalende eigenschappen van de UC_j geen

eigenschap mag voorkomen die geen bepalende eigenschap is van de UC_i .

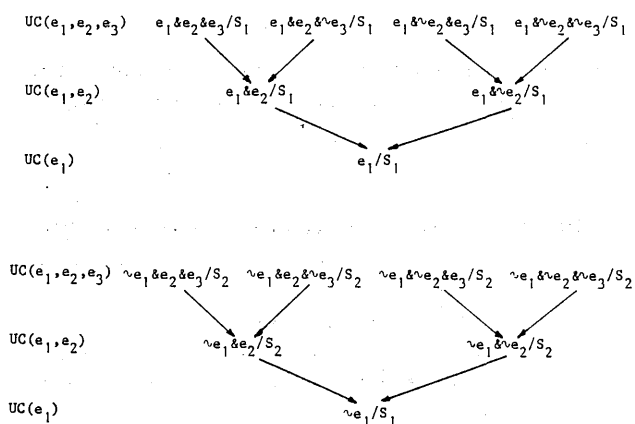
De relatie «meer verfijnd zijn dan» is transitief, asymmetrisch en irreflexief en bestaat tussen UC's omdat ze partitionen uitmaken.

UC's van een zelfde niveau kunnen qua verfijning niet met elkaar vergeleken worden.

IV.3. Op grond van deze beschouwingen kunnen de formele eigenschappen van een normatief systeem met betrekking tot UC's van verschillend niveau vergeleken worden⁴⁷.

IV.3.1. *Stelling 1* : Een normatief systeem dat volledig is met betrekking tot een UC_i en een $US_{\max j}$ is eveneens volledig met betrekking tot die $US_{\max j}$ en alle meer verfijnde UC's.

Dit tonen we aan met het volgend schema :

Gegeven zijn de normen $N_1 : e_1/S_1$, $N_2 : \sim e_1/S_2$ in het systeem α , $UC(e_1)$, $US_{\max j}$ met als oplossingen S_1 en S_2 .

Wegens het theorema $((p \rightarrow q) \rightarrow ((p \& m) \rightarrow q))$ verbindt de norm N_1 alle gevallen, waarin e_1 als relevante eigenschap voorkomt, met de oplossing S_1 , en verbindt norm N_2 alle gevallen, waarin $\sim e_1$ als relevante eigenschap voorkomt, met de oplossing S_2 .

Daaruit volgt dat een volledig systeem α met betrekking tot $UC(e_1)$, volledig blijft met betrekking tot alle meer verfijnde UC's (en dus met betrekking tot $UC(e_1, e_2)$ en $UC(e_1, e_2, e_3)$).

Het systeem α is eveneens consistent met betrekking tot de meer verfijnde UC's dan de $UC(e_1)$. Na toevoeging aan de UP $\langle e_1 \rangle$ van de bepalende eigenschappen e_2 en e_3 worden de complementaire gevallen ten opzichte van deze eigenschappen met dezelfde oplossingen verbonden.

Hieruit volgt de stelling 2⁴⁸.

47 A & B, p. 99-101.

48 Stelling 2 is T₃ in A & B, p. 100.

46 Zie sub I.6.

IV.3.2. *Stelling 2* : Is α volledig met betrekking tot een UC_j en consistent voor een meer verfijnde UC_i , dan lost α alle gevallen op van die meer verfijnde UC_i en zijn alle bepalende eigenschappen van de UC_i die geen bepalende eigenschappen zijn van de UC_j , irrelevant voor de oplossingen.

Dit houdt meteen in dat de meer verfijnde UC_i niet de UCR kan zijn. De consistentie-vereiste voor de meer verfijnde UC_i is essentieel. Want stel dat de $UC_{(e1)}$ niet de UCR is en dat $e2$ wel relevant is voor de oplossingen van α , $UC_{(e1, e2)}$ wegens een norm $N3 : e2/S2$, dan lossen de normen $N1$ en $N2$ van α , $UC_{(e1)}$ wel alle gevallen op van α , $UC_{(e1, e2)}$ maar zijn niet alle geboden oplossingen adequaat.

Het geval ($e1$ & $e2$) van α , $UC_{(e1, e2)}$ wordt door de normen $N1$ en $N2$ van α , $UC_{(e1)}$ verbonden met de oplossing $S1$ alhoewel $e2$ relevant zou moeten zijn.

De normen $N1$, $N2$, $N3$ van het systeem α , $UC_{(e1, e2)}$ zouden dit geval verbinden met twee maximale oplossingen $S1$ en $S2$ ($e1$ & $e2/S1$ & $S2$) wat het systeem inconsistent maakt⁴⁹. Daarenboven is de bepalende eigenschap $e2$ die geen bepalende eigenschap is van $UC_{(e1)}$ wel relevant in de meer verfijnde $UC_{(e1, e2)}$.

IV.3.3. *Stelling 3*⁵⁰ : Is een normatief systeem α volledig met betrekking tot een UC_i dan is het daarom nog niet volledig met betrekking tot een UC_j die minder verfijnd is dan die UC_i .

We tonen dit aan met een voorbeeld.

Stel een systeem α dat volledig is met betrekking tot een $UC_{(e1, e2)}$ en een US_{max} j en dat de volgende normen bevat :

- $N1 : e1 \text{ \& } e2/S1$
- $N2 : e1 \text{ \& } \sim e2/S2$
- $N3 : \sim e1 \text{ \& } e2/S3$
- $N4 : \sim e1 \text{ \& } \sim e2/S4$

Op grond hiervan zijn er twee mogelijke oplossingen voor de elementaire gevallen $e1$ en $\sim e1$ van het systeem α , $UC_{(e1)}$. Daar $e1$ equivalent is met $((e1 \text{ \& } e2) \vee (e1 \text{ \& } \sim e2))$, is het geval $e1$ verbonden met de oplossing ($S1 \vee S2$) en daar $\sim e1$ equivalent is met $((\sim e1 \text{ \& } e2) \vee (\sim e1 \text{ \& } \sim e2))$, is het geval $\sim e1$ verbonden met de oplossing ($S3 \vee S4$). Op voorwaarde van consistentie vertoont het systeem α , $UC_{(e1)}$ aldus gedeeltelijke leemten.

IV.3.4. *Stelling 4* : Is een normatief systeem α , UC_i consistent dan is elk minder verfijnd systeem α , UC_j eveneens consistent.

Deze stelling volgt uit het voorgaande. De consistentie van een systeem α , UC_i met meer bepalende eigenschappen garandeert de consistentie van een systeem α , UC_j met minder bepalende eigenschappen.

IV.3.5. *Stelling 5* : Is een normatief systeem α , UC_i inconsistent dan is elk meer verfijnd systeem α , UC_i eveneens inconsistent.

Deze stelling volgt uit stelling 1 want de onverenigbare oplossingen voor gevallen van het systeem α , UC_j zijn tevens oplossingen voor gevallen van het meer verfijnd systeem α , UC_i .

V. HET PROBLEEM VAN DE AFSLUITING VAN NORMATIEVE SYSTEMEN⁵¹ EN AAN-VERWANTE SUBSUMPTIEPROBLEMEN

V.1. De auteurs gaan uit van het bestaan van normatieve systemen die leemten vertonen. Zij beweren geenszins dat geen geloten rechtssystemen bestaan, systemen waarin door middel van afsluitingsregels, zoals in een strafrechtelijk systeem de regel «nullum crimen, nulla poena sine lege» of het verbodsprincipe, elke handeling van een UA_k deontisch bepaald kan worden voor alle mogelijke gevallen van een UC_i . Dergelijke afsluitingsregels wijzen juist op het bestaan van onvolledige rechtssystemen maar mogen geen systeem afsluiten ten koste van de consistentie van het systeem.

Daarom moet de formulering ervan gepaard gaan met toepassingsvoorwaarden. Vooralsnog mogen zij slechts van toepassing zijn op algemene gevallen die door het normatief systeem niet opgelost worden en normatieve leemten uitmaken.

Als afsluitingsregel zou het verbodsprincipe een bepaalde handeling p toelaten in een geval C_j wanneer voor dat geval het verbod van p ($Ph p$) niet afgeleid kan worden uit het systeem.

Stel nu dat de $UA = < p >$ en dat het systeem α , $UC_{(e1, e2)}$ de volgende normen bevat :

- $N1 : e1 \text{ \& } e2 / Ph p$
- $N2 : e1 \text{ \& } \sim e2 / F p$

Stel daarenboven dat de $UC_{(e1, e2)}$ de UCR uitmaakt. Op grond van deze normen kan in het systeem α , $UC_{(e1)}$ de oplossing $Ph p$ niet afgeleid worden voor het geval $e1$ van de minder verfijnde $UC_{(e1)}$ (Stelling 3).

Door toepassing van de afsluitingsregel zou handeling p dan toegelaten worden in het systeem α , $UC_{(e1)}$. Krachtens stelling 1 zouden in het systeem α , $UC_{(e1, e2)}$ twee normen het geval $e1$ & $e2$ bepalen.

- $N1 : e1 \text{ \& } e2 / Ph p$
- $N2 : e1 / P p$

De oplossingen $Ph p$ en $P p$ zijn onverenigbaar en het oorspronkelijk consistent systeem α , $UC_{(e1, e2)}$ zou door toepassing van deze afsluitingsregel op een elementair geval van de minder verfijnde $UC_{(e1)}$ inconsistent worden.

Het systeem werd afgesloten ten koste van de consistentie van het systeem α , $UC_{(e1, e2)}$ (die de UCR is).

⁴⁹ Zie sub III.2.1.

⁵⁰ Stelling 3 is T_2 in A & B, p. 100. Stellingen 4 en 5 zijn T_4 en T_5 in A & B, p. 101.

⁵¹ We lichten hier de hoofdgedachten toe van A & B, hoofdstuk VII.

Om dit te vermijden moet de toepassing van dergelijke afsluitingsregels beperkt blijven tot gevallen van de UCR en mogen deze regels niet toegepast worden op gevallen van minder verfijnde UC's dan de UCR.

Wordt een systeem α voor de gevallen van de UCR afgesloten dan zijn de oplossingen voor deze gevallen verenigbaar en is het afgesloten systeem α , UCR consistent.

Deze oplossingen zullen gelden voor alle gevallen van alle meer verfijnde UC's waarin irrelevante eigenschappen voorkomen (stelling 1). Het systeem α blijft zodoende consistent voor de meer verfijnde UC's dan de UCR.

Krachtens stelling 4 blijft de consistentie van het systeem eveneens gevrijwaard voor de minder verfijnde UC's dan de UCR, maar niet de volledigheid (stelling 3).

Het systeem wordt dus afgesloten voor alle gevallen van de UCR maar lost niet alle gevallen op van minder verfijnde UC's omdat men niet kan bepalen onder welk geval van de UCR zij moeten gerangschikt worden en dus ook niet met welke oplossing zij moeten verbonden worden. (stelling 3).

V.2. Deze opmerking brengt ons tot een andere categorie van problemen die men als empirische en semantische problemen kan bestempelen (*subsumptieproblemen*) en die men duidelijk moet onderscheiden van de vorige. In het voorgaande werd alleen aandacht besteed aan formele en conceptuele gebreken van normatieve systemen, zoals de inconsistentie en de onvolledigheid. Zij zijn gebreken van het normatief systeem zelf en hiertoe behoren eveneens de normatieve en axiologische leemten.

Zij hebben betrekking op de verbinding die al dan niet gesteld wordt tussen de algemene gevallen van een UC en oplossingen.

Subsumptieproblemen doen zich voor wanneer men wegens een gebrek aan kennis niet kan bepalen tot welk algemeen geval van de UC een individueel geval van de UD behoort.

De auteurs rangschikken deze problemen in twee categorieën.

Het individueel geval zou wel opgelost zijn door het systeem maar men weet de oplossing niet te bepalen, of wegens het niet bekend zijn van relevante omstandigheden voor het geval of wegens de semantische vaagheid van bepalende eigenschappen van de UC.

Bij het eerste gaat het om een *leemte in de kennis* (gap of knowledge) van een relevant feit.

Bij het tweede ligt het individueel geval in de «penumbra»-zone van een relevant begrip voor de bepaling van de algemene gevallen.

De auteurs spreken hier van een *onderkenningsleemte* (gap of recognition⁵²). Deze leemten zijn geen leemten van het normatief systeem.

C.E. Alchourron en E. Bulygin zijn van mening dat het recht, als systeem waarin normen voorkomen, moet beantwoorden aan bepaalde eisen van rationaliteit. Ze hebben daarbij belangrijk werk verricht inzake verduidelijking van de terminologie en formeel onderzoek van de gangbare normatieve begrippen.

Wij zelf hebben gepoogd deze verduidelijking in een helderder licht te stellen.

M. SERGANT
(K.U.Leuven)

52 A & B, p. 31-34 en p. 146.

DE PROSTITUTIE TE LEUVEN

A. Onder het oud regime

Sedert de tweede helft van de XIIIe eeuw, groeide Leuven uit tot een belangrijke handelsplaats, waar heel wat vreemde kooplieden vertoefden.

De beroemde lakenhal, opgericht in het begin van de XIVe eeuw en de tweede omheining, beëindigd in 1363, getuigen van de welvaart van de stad.

In zulk een mensenagglomeraat bloeide prostitutie.

Door het stadsbestuur werd op 11 oktober 1395 desbetreffend een eerste ordonnantie uitgevaardigd. Deze reglementering beoogde vooral de localisatie van het verschijnsel : «dat gheen bordeelwive bynnen den ouden vesten van Loven noch nerghens elder bynnen

Lovenen bordeel en selen mogen houden dan inde Ravenstrate oft de Vleemynckstrate ende inden Bornebeek»¹.

Een ordonnantie van 10 juli 1457 bepaalt verder dat : «de wiven van lichten leven ende die openbaer oft heymelic geselschap van mannen houden ende daarvan gemeyne fame van haeren gebueren waere, soudien moeten woenen op sekeren plaetsen sonder inde rechtstraeten oft elders onder eerbaer gebueren te bliven» en

¹ Stadsarchief, Grootgemeenboek, p. 62. De Bornebeek duidt vermoedelijk een straat aan tussen de Vlamingenstraat en de Schapenstraat (VAN EVEN, *Louvain dans le passé et le présent*, Leuven, 1895, blz. 231 en 239).

dat zij «moeten woenen al hadden sij hun propre erve elders inde Vlemingstraete op de bakeleyn, tussen beyde bruggen inde borneweg, onder de borgh ende de Broeckstraete ende nergens als bij kloestere oft andere eerbaer gebeuhren»².

Een laatste ordonnantie van 16 januari 1542 bekommert zich over het feit «dat gehouwde lieden nyet en moeghen int bordeel gaan» en stelt verzwarende straffen voor het geval dat zij betrapt worden «bij nachte, nae den lesten clocke» en wanneer zij «inde plaetsen voirschrevene ergenns a part» worden gevonden³.

Onder het oud regime werd de prostitutie als een bestaand kwaad geduld. Onder het Frans bewind, ont-popte zij zich tot een scherp sociaal probleem, dat de administratieve overheid tevergeefs trachtte in te dijken.

B. Van 1804 tot 1812

Na de val van Robespierre volgde een periode van zedenverwilderung en schaamteloosheid. Terwijl men er te Parijs over klaagde dat de vrouwen op de Champs-Elisées wandelden gekleed «de gazes transparentes et même sans vêtement aucun», noteerde een Leuvense kronijkschrijver dat «de ontstichtende naektheden van de vrouwspersoonen van allen slagh en conditiën zijn voor alle eerbaere menschen onverdraeglijk geworden...»⁴. Blijkbaar kwamen de lichtzinnige Parijse zeden ook te Leuven in zwang, na de val van de «incorruptible».

Het aantal echtbreuken, onwettige kinderen en vondelingen was uitzonderlijk hoog. Zelfs oudere vrouwen verlieten het echtelijk dak om met hun minnaar samen te hokken⁵. De oorlogsverminkten, die in het Pauscollege waren gelogeed, speelden een belangrijke rol in deze bandeloosheid.

Pelckmans, wiens kronijken een belangrijke inlichtingsbron zijn, vermeldde einde 1804: «In de gewesenen paedagogie van het Vercken⁶ gelijck in meer andere

gewesene collegiën zijn alle de camers bewoont in het grootste deel, door die ontugtige vrouwlieden die door de invaliden onderhouden worden, daer wij vele schandalen van zien, want onder anderen ziet wat droevigen voorvals: de ruymers bezig zijnde met de latrinnen in t'Vercken te ruymen haelen daer de lichaemen van drij nieuw geboren kinderen uyt»⁷.

De diverse reglementen uitgevaardigd tegen het onwettig uitoefenen van de verloskunde, tonen aan dat vruchtafdrijving door engeltjesmakers veelvuldig werd beoefend. In oktober 1805 schrijft Pelckmans: «Indien wij met droefheid moeten bekennen dat men in onze stad nooyt zoo vele hoerereien en allen slagh van schandaelen gesien heeft, waarover onze predikanten niet ophouden van tegen te prediken...»⁸.

De politierapporten vermelden geregeld gevallen van prostitutie van minderjarigen: o.m. een proces-verbaal van 12 maart 1806 tegen de weduwe D.R. gehuisvest «mont des cochons» en een ander van 8 mei 1810 tegen de weduwe D., Geldenaaksestraat waarin vermeld wordt dat «elle débauche les jeunes garçons dont plusieurs n'ont pas même quinze ans». Volgens het reglement op de prostitutie moesten minderjarigen beneden de zeventien jaar beschermd worden tegen het zedenbederf⁹.

De sociaal-economische oorzaken van de prostitutie

De economische en sociale toestand van Leuven en zijn bewoners was beklagenswaard. Jaarlijks werden de jongelieden opgeroepen om hun dienstplicht te vervullen. Vaklieden werden door de Franse overheerser geronseld en wanneer ze weigerden zich vrijwillig op het stadhuis aan te melden, werden ze door de Franse gendarmes van hun werk weggevoerd en naar Antwerpen overgebracht¹⁰. In september 1804 werden de scheepslieden weggevoerd «zoo getrouwd als onge-trouwd»¹¹. Men kan zich gemakkelijk inbeelden wat er met de vrouw en de kinderen gebeurde, die achterbleven zonder enige steun: honger, ellende, bedelarij en prostitutie.

² Stadsarch. Leuven 1238, blz. 37.

De Bakeleyn liep van de Diestsestraat naar de Aardappelmarkt (VAN EVEN, *op. cit.*, p. 201). Onder de Borgh was een eenzaam steegje gelegen onder het hertogelijk kasteel (Cesarsberg) en de Dijle — vermoedelijk ter hoogte van de stapelhuizen aan de vaart (J. CUVELIER, *La formation de la ville de Louvain*, Brussel, 1933, p. 146). De Broekstraat bestaat nog steeds onder deze benaming. Het was de enige straat, binnen de oude stadswallen gelegen, waar de prostitutie zich mocht vestigen, tenzij hierbij het gedeelte buiten de oude stad werd bedoeld (zie VAN EVEN, *op. cit.*, p. 224).

³ Stadsarchief Leuven, 1258, p. 171, en 1238, p. 130.

⁴ PELCKMANS, *Lovense chronyke, behelzende de bezonderste gebeurtenissen zoo binnen Loven als elders, beginnende in 't jaar 1746 en eyndigende met het jaar 1808*, handsch., Arch. Leuven, nr. 69, p. 194.

⁵ *Correspondance des commissaires de police*, arch. Leuven, 10.803.

⁶ De pedagogie van «Het Vercken» werd op 17 oktober 1807, samen met het Standonckcollege, verkocht voor afbraak (J.B. HOUS, *Leuvense Kroniek (1780-1829)*, gepubliceerd door J. de Kempenaer, Heverlee, 1964). Deze gebouwen bevonden zich gedeeltelijk op het

huidige Hogeschoolplein, en werden opgeruimd om dit plein aan te leggen. Oorspronkelijk wou men een ruime plaats inrichten tussen het Pauscollege en de Hallen (VAN EVEN, *op. cit.*, p. 231 en plan 102). Het Pauscollege werd, bij besluit van 10 november 1800, als bijhuis van het «Hôtel national des invalides» van Parijs, aangesteld. De laatste invaliden verlieten het college op 22 januari 1814, om zich te Arras te vestigen (*id.*, p. 590). Vermoedelijk was de pedagogie van «Het Vercken» insgelijks voor de invaliden en hun «vrouwen» opengesteld. Het Hogeschoolplein wordt nog steeds door de oude Leuvenaars aangeduid als zijnde «'t Varken», terwijl het Pauscollege deze benaming, bij extensie, overneemt.

⁷ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, dec. 1804.

⁸ *Id.*, Okt. 1804.

⁹ Voorstel van commissaris Van de Weijer, op 25 januari 1810: «on n'y admettra aucun mâle au-dessous de l'âge de 17 ans».

¹⁰ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, juli 1804 en J.B. LAMEERE, *Aanteekeningen van merkwuerdige geschiedenissen voorgevallen binnen Loven en omliggende van 1784-1827*, handschrift, stads-arch., Leuven 76, p. 161.

¹¹ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 70, juli 1805.

De Franse overheersing had voor de Leuvense bevolking heel wat narigheid meegebracht. Drie dagen na hun intrede in de stad hadden de Fransen reeds een oorlogsbijdrage van één miljoen van de stad geëist en evenveel van de universiteit. Ze legden bovendien de hand op verscheidene kunstwerken en kostbaarheden. Zo werden o.a. in 1794 uit de Sint Pieterskerk het beroemd drieluik van Quinten Metsijs en de «Carolus Borromeus» een schilderij van de Crayer weggenomen, wijl ruim 5000 van de kostbaarste handschriften en boeken uit de universitaire bibliotheek verdwenen¹². Op 27 oktober 1797 werd de Alma Mater afgeschaft.

De maire (burgemeester) De Blériot kon op 30 juli 1803 in zijn redevoering bij de plechtige ontvangst van Napoleon verklaren: «La ville de Louvain qui offrait autrefois un aspect riant et aisé, ne présente à présent que celui de la tristesse et de l'infortune»¹³.

Ten gevolge van een mislukte oogst, beschadigd door het onweer, klommen de prijzen in 1804 tot een ongehoord peil. Pelckmans en Lameere wijzen herhaaldelijk op de hoge prijzen van het graan en van de andere onontbeerlijke produkten, die het de gewone mensen onmogelijk maakten zich te bevoorraden¹⁴. Men plantte aardappelen in tuin en erf en op alle leegstaande plaatsen en hoeken zag men gewassen verrijzen¹⁵. Dieven, landlopers en invaliden roofden de rijpende vruchten: herhaaldelijk, maar tevergeefs, werden maatregelen getroffen tegen landlopers en belaelaars.

Gedreven door de honger en door de miserie, bevonden zich ook talrijke kinderen van veertien tot achttien jaar onder deze landlopers die het Leuvense onveilig maakten¹⁶. Deze toestand verergerde nog enigszins toen Napoleon in 1806 de continentale blokkade uitvaardigde.

Kan men een beter terrein voor de ontwikkeling van de prostitutie indenken dan het algemeen zedenbederf en de nooddrift? De opening van een invalidentehuis in het Pauscollege te Leuven bevorderde nog het zedenverval. Sedert 1801 werden in het leegstaande college ongeveer 1650 oorlogsinvaliden samengebracht onder het bevel van brigadegeneraal Varin. Deze had, bij uitsluiting van alle andere rechtbanken, alleen jurisdictie om de misdrijven van zijn ondergeschikte militairen te vervolgen en te bestraffen¹⁷.

Deze oorlogsverminkten hadden heel Europa afgereisd en ze beschouwden Leuven min of meer als bezet gebied. Ze maakten zich schuldig aan moeskopperij, diefstal en afpersing¹⁸. De lichtekooien met wie ze

samenleefden, verkochten de voorwerpen die ze op hun rooftochten hadden meegenomen op de markt¹⁹. Aan geld ontbrak het hen niet. De burgemeester van Leuven schreef op 7 september 1804 aan zijn ambtgenoot te Saint-Marcellin (Isère): «Les militaires invalides sont entretenus, en tout point et bien. Celui dont il s'agit, quoiqu'aveugle, reçoit de la chandelle de bois qu'il vend, et de plus il reçoit encore 5 fr.35 cs par mois comme solde des menus besoins. Le particulier qui aurait douze cents francs de rente n'aurait pas les mêmes avantages que lui. Indépendamment de ces faveurs, il reçoit son vin qu'il vend également et ce qui rapporte encore une somme de 9 francs par mois»²⁰.

Pelckmans vermeldt anderzijds dat de invaliden hun portie (eetmaal) verkopen «voor bier en brandewijn te koop, want het is ongelooflijk hoeveel zatte invaliden langs de straten lopen»²¹.

Sommigen van deze militairen kregen zelfs de toelating om in de stad te overnachten en openden geheime prostitutiehuizen: «Deux invalides de la première division, l'un nommé A.D., l'autre portant le sobriquet de Trompette, ont loué chacun une maison, le premier rue de Tirlement à l'endroit dit la petite plaine, le second rue de Jodoigne n° 779. De ces maisons, ils ont fait des lieux de débauche et de prostitution»²².

Benevens oorzaken die eigen zijn aan oorlogstijden, vinden wij in de processen-verbaal van de politie nog tal van aanwijzingen betreffende de persoonlijke toestand van de prostituées. Sommige rapporten vermelden de leeftijd van de aangehouden meisjes. Aan de hand van deze gegevens, hebben we een tabel opgesteld. Er dient echter rekening gehouden te worden met de omstandigheid dat de leeftijd die op de dag van de arrestatie is, terwijl het ontuchtig gedrag mogelijk-erwijze veel eerder is begonnen, zoals soms blijkt wanneer gepreciseerd wordt dat de vrouw een recidiviste is of zich reeds sedert lang prostitueert.

Op 62 opgetekende gevallen, stellen we vast:

beneden de zestien jaar: 1 geval (12 jaar)

van 18 tot 20 jaar: 11 gevallen

van 21 tot 25 jaar: 32 gevallen

van 26 tot 30 jaar: 14 gevallen

Er waren nog vier gevallen van vrouwen ouder dan 30 jaar, onder wie een krankzinnige en drie bordeelhoudsters.

Wellicht kan uit de vermeldingen van het beroep der prostituées worden afgeleid dat de werkloosheid een grote rol speelde in het zedenbederf, want in de lijst der Leuvense publieke vrouwen van 1807 merken we: 21 kantwerksters, 18 naaisters, 15 spinsters, 3 werkvrouwen, 1 breister, bovendien ook 5 herbergiersters

¹² VAN EVEN, *op. cit.*, p. 82 en A. SMEYERS, *Leuven vroeger en nu*, Leuven, 1948, p. 62.

¹³ VAN EVEN, *op. cit.*, p. 88.

¹⁴ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, augustus 1804.

¹⁵ *Id.*, 23 september 1804.

¹⁶ *Id.*, en *Correspondance des commissaires*.

¹⁷ VAN EVEN, *op. cit.*, p. 86.

¹⁸ *Correspondance des Commissaires* en PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, 7 september 1804.

¹⁹ PELCKMANS, *ib.*

²⁰ *Correspondante du maire*, stadsarch., Leuven, 7 september 1804.

²¹ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, 26 september 1804.

²² en ²³ *Correspondance des Commissaires*.

en een bedelares. De crisis in de kantnijverheid — in de tijd der sansculotten wordt er niet veel geld besteed aan dure kledingstukken ! — vindt zijn weerslag in de prostitutie... De invaliden slenterden niet zonder reden in de omgeving van de school van het klein begijnhof, waar de modinetten hun opleiding kregen.

Soms leefde heel de familie van ontucht. Moeder D.R. exploiteerde met beide dochters een huis van prostitutie, enkele jaren later, in 1807, opende elk van deze dochters een ontuchthuis. Bij de weduwe D. heerste een gelijkaardige toestand. In drie gevallen betreft het zusters, die zich aan prostitutie overleverden. Voor de prostitutie van de twaalfjarige D. waren de ouders schuldig.

Een groot deel van de prostituées leefde in de vroegere pedagogieën : in 1810 woonden 28 ontucht-vrouwen in de pedagogie van het «Vercken», terwijl 23 in andere wijken gevestigd waren.

De getroffen maatregelen

Ingevolge de Franse wet van 16-24 augustus 1790, die aan de maire (burgemeester) het algemeen toezicht toevertrouwde over de herbergen, toneelzalen en andere openbare aangelegenheden bleef de bestrijding van de prostitutie tot in 1912 een louter administratieve aangelegenheid. De burgemeester en de sous-préfet mochten een reglement ter zake opstellen en, met goedkeuring van de préfet, toepassen.

Toen in 1804 de immoraliteit merklijk was toegenomen en de sous-préfet om raad vroeg, antwoordde de préfet hem op 24 oktober 1804 met een verwijzing naar het Brussels experiment ter zake : «Vous ferez renvoyer dans leurs communes avec une feuille de route, celles qui appartiennent à d'autres communes et vous retiendrez les autres en prison pendant quelques jours par mesure de police administrative, après quoi vous les mettrez en liberté en leur faisant connaître qu'en cas de récidive, elles seront transférées à la maison de détention»²³.

Na overleg met de burgemeester en de commandant van de invaliden, werd een eerste reglement opgesteld dat aldus kan worden samengevat :

- alleen de door het gemeentebestuur toegelaten huizen mogen voortaan, na advies van de politie, worden geduld ;

- in geval van wanordelijkheden of schandaal wordt het huis gesloten ... of verplaatst ;

- tweemaal per week zal een gezondheidsofficier de prostituées onderzoeken ten einde alle besmettingsgevaar te weren. De besmette vrouwen worden verzorgd tot hun volledige genezing en mogen dan hun bedrijf opnieuw beginnen ;

- het ronselen van klanten in het openbaar is verboden ;

- een register wordt gehouden om de recidivisten op te sporen²⁴.

Dit reglement werd door de Leuvense burgers beschouwd als een officiële erkenning van de prostitutie. Pelckmans meldde : «Wat zullen alle welpeysende inwoners van onze stad nog al met droefheid moeten aanzien, onder de autorisatie ende toezicht der politie onser stad worden er drij publieke hoerehuysen hier opgerigt. Waarvan het eerste op heden al in voegen is voorbij den Gaffelmolen in de schaepestraet, meer bekend onder de naem benedestraet. De hoeren voor aleer dat sij in die goddeloose huysen aanveerd worden moeten hun aan den tribunal der politie gaen aangeven, alwaer sij geënregistreert worden en in die huysen aanveert sijnde moeten sij eenen rooden strick op hunne treckmutsen draegen. Mag ik met groote reden niet uitroepen : 'O tempora, O mores'. Den alder eersten dag heeft ons al doen kennen eenige van die wulpsche onkuysche borgers want daer is zoodanig gevoghten geweest dat de naghtwaekers eenige zoo getrouwe als ongetrouwe daer uytgehaelt hebben en in de nacht op het stadhuys gebraght hebben»²⁵.

In februari 1805 volgt een nieuwe aantekening van Pelckmans : «Moet ik dan deze maend eyndigen met zoo en schandael dat onsen maire en de officiers der politie een publiek hoerenhuys komen toe te laten. Den bordeelhouder en sijne vrouw van over lang voor een hoere en bordeelhoudster gekent hebben hun in die hoedanigheyd op den bureau der politie moeten laeten enregistreren het welk ook de hoeren hebben moeten doen die daer bij gaen wonen en die moeten op hunne cappen roode linten draegen. Dit huys van vervloeking is gelegen in de schaepestraet gemeynelijk genoemd de benedenstraet, omtrent den Gaffelmolen. Nauwelijks was het gerucht der oprechtinge van dit goddeloos huys bekend, of daer wird al zoodanigh gevoghten dat de naghtwaekers daer henen geloopten zijnde zoo wel getrouwe als ongetrouwe menslieden daer uytgehaelt hebben en naerden Bureau der politie geleyt»²⁶.

Een weinig later noteerde hij : «Mijn laetste aantekeninge der voorgaende maend was de aankondinge van een goddeloos gepriviliegeert hoerenkot en merkt hoe alzulken goddeloosen handel al voortgank genomen heeft want een tweeden is er al opgeregt in de straete loopende van de Mechelsche straete naar de Comme van de Vaert recht over de trappen om op de pleyne vant gewesene Castrum te gaen. Een derde alsulk vervloekelyk huys het welk veel schandael in onze stad geeft en het welk tot dato deser door de politie niet geautoriseerd wordt gehouden in de Vaertstraet recht over de gewesene fondatie der twelf Apostelen door eene canaille bijgenaemt Madame la Générale, omdat sij lange met een franschen generael aangehouden hadde»²⁷.

²⁴ Niet gedagtekend document van het college van «maire (burgemeester) en schepenen». Vermoedelijk in 1805 opgesteld.

²⁵ PELCKMANS, *op. cit.*, arch. 69, einde november 1804.

²⁶ *Id.*, februari 1805.

²⁷ en ²⁸ *Id.*, maart 1805.

«Weduwe Ru. wonende aan de Tiensche poort, ten oosten van den grond der gewesene capelle van O.L.V. van daerbyuten verhuurde haer huys aan een onbekende door toedoen van een notaris». Toen zij vernam dat het voor prostitutie bestemd was en het contract niet verbroken kon worden stierf zij aan een beroerte²⁸.

In oktober 1805 lezen wij dezelfde klachten: «Indien wij met droefheid moeten bekennen dat men in onse stadt nooyt zoo vele hoerereien en allen slag van schandaelen gesien heeft waarover onse predicanen niet ophouden van tegen te prediken, zoo moeten hier alle welpeysende inwoonders God hertelijk bedancken dat binnen onse stadt die drij publieke bordeelen waer men zoo schandelyken toeloop zoo van getrouwde als ongetrouwde met droefheyd moest aanzien als nu geheel verdwenen zijn en gelijk als sneeuw zonder eenigh gerucht gesmolten zijn, zoo dat er tegenwoordigh van die niet meer gesproken word, zoo gelijk al oft er noyt binnen onse stadt geweest waeren»²⁹.

Het ontuchthuis gelegen in de Schapenstraat en gehuurd door G.R. werd gesloten nadat de politie de exploitant had aangemaand zijn wettige echtgenote — die hij door een zieke prostituée had vervangen — terug in huis te nemen³⁰.

Na het afschaffen van de geautoriseerde prostitutiehuizen maakten de vrouwen die door besmettelijke ziekten waren aangetast of zich al te opzichtig aanstelden, het voorwerp uit van een administratieve maatregel. De politie had echter haar handen vol met het bekeuren van handelaars die de oude maten en gewichten bleven gebruiken en alzo het decimaal stelsel saboteerden, zodat maar weinig tijd besteed kon worden aan de bestrijding van de prostitutie.

De exploitatie van andermans ontucht was zo winstgevend dat heropbloei niet lang uitbleef. Weer deden de politiecommissarissen Meulemans en Vandeweyer hun beklag bij hun overste: «La multiplication effrayante des filles publiques en cette ville», schreven ze, «le murmure qu'elles excitent de tous les citoyens bien pensants nous font un devoir de réclamer de nouveau l'expulsion, d'une manière ou d'une autre de cette fourmillière de prostituées, qui donne à la ville de Louvain un aspect dégoûtant, énerve la jeunesse présente, empoisonne les sources où la génération future va puiser la vie et fait blâmer hautement l'administration qui est accusée la tolérer. En effet, ce n'est plus dans quelques maisons que s'enferment celles qui s'abandonnent à la débauche; elles sont dissimulées dans tous les quartiers, se rencontrent dans toutes les rues de la ville où elles font effrontément parade de leur profession, promenant leur impudicité et prêchant l'exemple de la prostitution, qui fait journellement des nouvelles prosélytes et des nouvelles victimes.

Voyez cette jeunesse naguère si brillante de jeunesse et de santé, où a-t-elle perdu ce teint de lys mêlé de rose,

où a-t-elle pris cette figure blême, ces lèvres livides, ces yeux suppurants et mornes — si ce n'est auprès de ces créatures dangereuses chez qui la volupté, si l'on peut nommer ainsi la crapule, est imprégnée du germe de la mort»³¹.

Deze bombastische brief was vergezeld van een voorstel om alle prostituées aan te houden en naar het tuchthuis van Vilvoorde over te brengen. Het antwoord van de burgemeester is onbekend, maar in november 1806 geeft de sous-préfet aan de politiecommissarissen opdracht een lijst aan te leggen van alle prostituées van de stad. De burgemeester krijgt op zijn beurt mededeling van deze lijst, hij ontbiedt 's avonds nog de politie en stuurt patrouilles uit om alle prostituées aan te houden die aangetroffen kunnen worden. Van de zestien aangehouden vrouwen krijgen er vijftien een paspoort om de stad te verlaten met verbod van terugkeer en één enkele wordt als recidiviste opgesloten in de wachtkamer van de politie³².

Administratieve traagheid, om niet van onwil te gewagen, belette de doeltreffendheid van deze maatregelen. Zo was er het geval van de vrouw D.R. en haar twee dochters. De burgemeester werd op 29 juli 1805 door de politiecommissaris ingelicht over de ontucht die door deze familie bedreven werd. Op 12 maart 1806 werd de klacht herhaald en op 17 maart 1806 wordt uiteindelijk een huiszoeking verricht die aanleiding gaf tot de arrestatie van twee vrouwen. Op 20 februari 1807 voelde de sous-préfet zich verplicht zelf een beslissing te nemen «considérant que les lenteurs du maire de Louvain n'ont déjà que trop retardé une mesure depuis longtemps et universellement reconnue nécessaire» en zo werden maatregelen genomen tegen 76 personen. Wat de vrouw D.R. betreft zou de maatregel op 20 maart 1807 uitgevoerd worden en 's anderendaags werden haar kinderen door de sous-préfet in een tehuis geplaatst³³.

Van deze 76 vrouwen werden er 46 opgesloten in de gevangenis te Vilvoorde, 12 werden onder toezicht van de politie geplaatst en 8 werden uit de stad verbannen.

De plaatsing in het tuchthuis van Vilvoorde was ongetwijfeld de algemene regel voor de «meyskens van plaisier, omdat zij in plaats van vermaeck, droefheid en pijn hadden veroorzaakt» zoals Lameere het uitdrukte. De duur van de hechtenis bleef aanvankelijk beperkt van twee tot zes maanden, maar omstreeks 1810 werd deze periode verlengd van zes maanden tot twee jaar en in 1812 werd de opsluiting beperkt van drie tot zes maanden. Vanaf 1807 werden sommige prostituées ook overgebracht naar Brussel, waar ze opgesloten werden in de «maison d'insensées»³⁴.

Het tuchthuis van Vilvoorde was in 1773 door Keizerin Maria-Theresia opgericht. In 1801 was het,

²⁹ *Id.*, arch. 70, oktober 1805.

³⁰ *Correspondance des Commissaires*, mei 1805.

³¹ *Id.*, 9 augustus 1806.

³² *Id.*, 26 september 1806.

³³ *Id.*, 21 maart 1807.

³⁴ *Id.*, 8 april 1808.

zoals dat van Gent, herschapen in een «maison centrale de détention criminelle». Bertrand getuigt hiervan : «Les détenus couchent à plusieurs dans une cellule... Le jour on y voit des scènes inévitables : querelles, batailles, beuveries et orgies de tout genre... Stevens a rapporté que le commandant, un soir, ayant fait venir de Bruxelles des filles de joie, y offrit un bal à ses pensionnaires»³⁵.

In afwachting dat ze naar het tuchthuis werden overgebracht, bleven de prostituées in de politiewacht opgesloten en dat kon soms lang duren, want wij vonden een brief van twee vrouwen die er over klaagden dat zij er reeds 36 dagen opgesloten zaten.

In een bijzonder geval — een twaalfjarig meisje — schreef de sous-préfet : «Vous la retiendrez pendant 8 jours aux arrêts de pain et d'eau ; après cet intervalle vous la renverrez après l'avoir sévèrement réprimandée et lui avoir fait connaître qu'à la première récidive, elle sera recluse pour un long terme dans la maison de correction, sans aucun égard pour son âge»³⁶.

Een vrouw die voor de eerste maal betrapt werd en niet in Leuven geboren was, ontving een paspoort van de burgemeester om naar haar geboorteplaats terug te keren met verbod voortaan nog het Leuvens grondgebied te betreden. Het reisorder vermeldde nauwkeurig de door haar te volgen weg. De vrouw werd tot aan de stadspoort begeleid, maar ze kwam door een andere poort weer binnen. Ze kon haar zedeloos beroep rustig voortzetten, voor zover ze zich niet aanstellerig toonde. De politiecommissaris schreef op 2 december 1806 aan de burgemeester : «J'ai ordonné hier soir l'arrestation de la nommée J.S., prostituée, qui avait été arrêtée le soir du 25 octobre dernier chez la veuve D.R. et avait obtenu un passeport le lendemain pour Malines, avec défense de rentrer ici. On l'a trouvée dans un bastringue au collège du Porc...»³⁷.

Later werd het systeem enigszins verbeterd door middel van briefwisseling met de burgemeester van de plaats van bestemming en later nog door middel van begeleiding van de vrouwen door de rijkswacht die de betrokkenen afleverde aan de politie van de geboorteplaats³⁸.

Omstreeks 1810 was er opnieuw spraak van ordeverstoring door ontucht vrouwen. Zo werd op 8 mei 1810 proces-verbaal opgesteld tegen de weduwe D, cul de sac, Geldenaaksestraat : «Cette femme reçoit à toute heure de nuit du monde chez elle. Elle débauche les jeunes garçons dont plusieurs n'ont même pas quinze ans ; elle tient des filles publiques à cet effet. C'est un rendez-vous de tous les mauvais sujets de la ville. Ceux-ci dévastent nuitamment les jardins et leurs clôtures dans le voisinage de la dite D. Il n'y a pas d'insulte qu'ils ne commettent envers les voisins ; de

sorte que ces derniers réclament hautement la punition de cette femme et la clôture de la maison. La fille aînée, C.D. digne instigatrice de sa mère, doit être regardée comme le moteur principal auprès de sa mère de tous les susdits désordres»³⁹.

Op 11 mei 1810 werd een p.v. opgesteld tegen A.M.T., vijfenveertig jaar oud, «qui a déjà été enfermée plusieurs fois à Vilvorde et qui revenue depuis peu mène la même vie de scandale que ci-devant»⁴¹. Op 12 juni gaat het over E.H. die «se livrait de nouveau à la plus dégoûtante comme à la plus éhontée des conduites... que passé quelques jours, elle s'était abandonnée au collège du Porc et en présence de plusieurs enfants aux apices non orthodoxes d'un crapuleux libertin...»⁴⁴.

Op 7 september 1810 schrijft de sous-préfet aan de burgemeester om zijn beklag te doen over de politiecommissarissen : «Je suis informé qu'il existe sept maisons de débauche dans notre ville dont chacune paye une couronne par semaine aux commissaires de police. Je ne puis tolérer cette concession et je vous invite à la faire cesser de suite»⁴².

Was het een soort belasting vanwege de politie ? De burgemeester gewaagt van «l'exemple de ce qui se pratique ailleurs»... Toch bleek de prostitutie minder opvallend dan vijf jaar eerder. De sous-préfet informeert naar het aantal bestaande huizen van prostitutie en hun ligging ten einde na te gaan welke kunnen worden geduld. Ook worden inlichtingen ingewonnen betreffende de huizen «dites de rendez-vous qui paraissent exister en assez grand nombre à Louvain»⁴³.

De administratieve maatregelen werden geleidelijk vervangen door de gerechtelijke vervolging wegens openbare zedenschennis (art. 334 van de Code criminel). De préfet preciseert zelfs na ruggespraak met de procureur-generaal «comme les preuves deviendraient souvent difficiles à produire, il (de procureur-generaal) est aussi d'avis qu'un procès-verbal dressé par un commissaire ou un agent de police, constatant que telle ou telle fille a été prise en flagrant et est d'ailleurs notoirement connue à la police pour se livrer à la prostitution, suffira pour la faire condamner»⁴⁴. Op 13 oktober 1812 meldt de sous-préfet aan de burgemeester dat de niet geautoriseerde ontuchthuizen zullen worden gesloten door de administratieve overheid en dat proces-verbaal wordt opgesteld wegens zedenschennis.

Nawoord

Tot zover de documentatie die wij aan het Leuvense stadsarchief hebben ontleend.

De reglementering van de prostitutie behoorde tot de bevoegdheid van de gemeentelijke overheid. Zo bepaalde een besluit van burgemeester en schepenen van

³⁵ B. BERTRAND, *Leçons pénitentiaires*, Leuven, 1933, p. 62.

³⁶ *Correspondance des Commissaires*, 9 januari 1809 (o.i. 1810).

³⁷ *Id.*, 2 december 1806.

³⁸ *Id.*, 26 maart 1807.

³⁹ tot ⁴² *Id.*, op vermelde datum.

⁴³ *Id.*, 9 september 1812.

Leuven van 27 maart 1827 dat ten hoogste zes huizen, met elk maximum zes meisjes, in de stad werden toegelaten.

De definitie van de «houder van een huis van debauche» klinkt zeer deftig : «elk bij wien, na deswege eens gewaarschuwd te zijn, een publiek meisje in huis wordt gevonden of ook wel een ander meisje, echter onder zoodanige omstandigheden, dat de welvoegelijkheid en betamelijkheid in een ordentelijk meisje te veronderstellen, niet toelaat, uit haar aanwezen in dat huis, een ander besluit op te maken» (art. 8 van het gemeentelijk reglement).

Artikel 96 van de Gemeentewet van 3 maart 1836 gaf de gemeenteraad bevoegdheid de prostitutie te

reglementeren. Artikel 19 van de wet van 30 december 1887 wijzigde enigszins deze bevoegdheid en bepaalde dat de gemeenteraden verordeningen beteugeld met politiestrafen ter aanvulling van de strafwet mochten uitvaardigen, voor zover deze bepalingen ten doel hebben de openbare zedelijkheid en de openbare rust te verzekeren.

Artikel 1 van de wet van 21 augustus 1948, die de prostitutie officieel afschafte, bracht ook de opheffing mee van alle gemeentelijke reglementen in verband met de prostitutie.

F. Lox

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 6 SEPTEMBER 1978

Voorzitter : baron Richard

Raadsheer-rapporteur : de h. Bosly

Advocaat-generaal : de h. Charles

Advocaat : mr. Lamoureux

1. Verjaring—Strafzaken—Stuiving—2. Jacht—Verbeurdverklaring—Auto.

1. *Het kantschrift waarbij de procureur des Konings een proces-verbaal aan een ambtgenoot terugzendt is een daad die door een bevoegde overheid wordt gesteld om de zaak in staat van wijzen te brengen en derhalve een daad van onderzoek oplevert die de verjaring van de strafvordering stuit.*

2. *Waar in artikel 8 van de Jachtwet sprake is van «enig tuig geschikt om het vangen of doden van het wild te vergemakkelijken» zijn niet alleen die tuigen bedoeld waarvan het vangen of doden van wild de normale bestemming is, maar ook de tuigen die normaal een andere bestemming hebben maar door hun bezitter van die bestemming worden afgewend om te worden gebruikt voor het vangen of doden van wild, met uitzondering evenwel van de jachttuigen die de wet uitdrukkelijk bepaalt of die zij toelaat door het feit zelf dat zij de jacht toestaat.*

V. t/ L.

Over het *derde middel*, afgeleid uit de schending van de artikelen 28 van de wet van 28 februari 1882, 26 en 28 van de wet van 17 april 1878,

doordat het arrest beslist dat de verjaring van de strafvordering ten aanzien van de feiten van 9 mei 1977 gestuit werd door het feit dat de procureur des Konings te Turnhout het proces-verbaal van het verhoor van een persoon, van wie achteraf gebleken is dat hij niets met de zaak te maken had, aan de procureur des Konings te Luik heeft teruggezonden, *terwijl* een dergelijke handeling de verjaring niet kan stuiten ;

Overwegende dat het kantschrift waarbij de procureur des Konings te Turnhout het in het middel bedoelde proces-verbaal aan de procureur des Konings te Luik heeft teruggezonden, een daad is die door een bevoegde overheid werd gesteld om de zaak in staat van wijzen te brengen en derhalve een daad van onderzoek oplevert die de verjaring van de strafvordering stuit ;

Dat het middel naar recht faalt ;

Over het *vierde middel*, afgeleid uit de schending van de artikelen 42 van het Strafwetboek en 8 van de wet van 28 februari 1882 betreffende de jacht,

doordat het bestreden arrest eisers autovoertuig verbeurd heeft verklaard,

terwijl, eerste onderdeel, artikel 42 van het Strafwetboek niet toepasselijk is in jachtzaken ;

tweede onderdeel, eisers voertuig geen verboden tuig was :

Wat het eerste onderdeel betreft :

Overwegende dat het arrest de verbeurdverklaring uitspreekt met toepassing van artikel 8 van de wet van 28 februari 1882 ;

Dat het eerste onderdeel van het middel feitelijke grondslag mist ;

Wat het tweede onderdeel betreft :

Overwegende dat de arresten uitdrukkelijk vaststellen dat het door hen verbeurd verklaarde autovoertuig gediend heeft om het vangen of doden van het wild te vergemakkelijken ;

Overwegende dat waar in artikel 8 van de jachtwet, zoals dat gewijzigd werd bij artikel 5 van het koninklijk besluit van 10 juli 1972, sprake is van «enig tuig geschikt om het vangen of doden van het wild te vergemakkelijken», niet alleen die tuigen bedoeld zijn waarvan het vangen of doden van wild de normale bestemming is, maar ook de tuigen die normaal een andere bestemming hebben maar door hun bezitter van die bestemming worden afgewend om te worden gebruikt voor het vangen of doden van wild, met uitzondering evenwel van de jachttuigen die de wet uitdrukkelijk bepaalt of die zij toelaat door het feit zelf dat zij de jacht toestaat ;

Dat het tweede onderdeel van het middel naar recht faalt ;
(...)

NOOT—1. Inzake verjaring beschouwt het Hof van Cassatie het kantschrift waarbij de procureur des Konings een proces-verbaal dat niet dienstig is voor de strafvervolgning aan zijn ambtgenoot terugzendt, als «een door de bevoegde overheid gestelde daad om de zaak in staat van wijzen te brengen die derhalve een daad van onderzoek oplevert waardoor de verjaring van de strafvervolgning wordt gestuit».

Deze interpretatie ligt in de lijn van de stilaan traditioneel geworden rechtspraak van het Hof van Cassatie (Cass., 5 juni 1950, *Arr. Cass.*, 1950, 613 ; Cass., 22 juli 1959, *Pas.*, 1959, I, 1135 ; Cass., 18 maart 1963, *Pas.*, 1963, I, 784).

Het «in staat van wijzen brengen» van een zaak is een vlag die een bonte lading dekt. Ook het begrip «daad van onderzoek» heeft een rijke inhoud en heel wat formaliteiten die onervaren juristen wellicht als een administratieve beslissing of maatregel van inwendige aard doodverven kunnen de verjaring stuiten.

2. Inzake verbeurdverklaring bevestigt het Hof zijn vroegere jurisprudentie : voertuigen die gediend hebben om het vangen of doden van het wild te vergemakkelijken worden met toepassing van artikel 8 van de Jachtwet verbeurd verklaard (Cass., 6 december 1954, *Pas.*, 1955, I, 322 ; Cass., 23 mei 1966, *Pas.*, 1966, I, 1192 ; Cass., 2 mei 1972, *Pas.*, 1972, I, 802 ; Cass., 18 februari 1974, *Pas.*, 1974, I, 643).

Niet alleen dringt de verbeurdverklaring van het voertuig zich op wanneer de koplichten ervan gebruikt werden om het wild te verblinden (Hof Brussel, 25 mei 1925, *R.D.P.*, 1925, 751 ; Cass., 28 maart 1949, *Pas.*, 1949, I, 234 ; Cass., 23 mei 1966, *Pas.*, 1966, I, 1192), maar eveneens wanneer het wild opgespoord of achternagezet werd door middel van een voertuig zal het vervoermiddel als een verboden tuig verbeurd worden verklaard (Cass., 2 mei 1972, *Pas.*, 1972, I, 802 ; L. ULRICH, *Jacht*, 2e uitg., p. 161-162, nrs. 452 tot 458 ; S. CATTIER, *Précis du droit belge de la chasse*, p. 117 nrs. 288-289).

A. Vandeplas

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 4 OKTOBER 1978

Voorzitter : de h. Legros

Raadsheer-rapporteur : de h. Screvens

Advocaat-generaal : de h. Krings

Advocaat : mr. Houtekier

Verkeer—Voorrang—Omvang—Geval waarin de voorrangplichtige van alle aansprakelijkheid kan worden ontheven.

De voorrang van een bestuurder die een voorrangsweg berijdt, heeft gelding over de volle breedte van die weg en is onafhankelijk van de rijwijze van die bestuurder.

De rechter kan de voorrangplichtige niet van alle aansprakelijkheid ontslaan dan indien hij vaststelt dat de gedragingen van de voorranghebbende bestuurder zo zijn geweest dat zij de voorrangplichtige bestuurder in zijn gerechtvaardigde verwachtingen bedrogen hebben en voor deze laatste weggebruiker dan ook een ononverwachtelijke dwaling hebben opgeleverd.

M. t/ P.

Gelet op het bestreden vonnis, op 5 mei 1978 in hoger beroep gewezen door de Correctionele Rechtbank te Charleroi ;

Over het *middel* afgeleid uit de schending van de artikelen 97 van de Grondwet, 1382, 1383 van het Burgerlijk Wetboek, 71 van het Strafwetboek, 10.1.1° en 12.3.1, eerste lid,

van het koninklijk besluit van 1 december 1975 houdende algemeen reglement op de politie van het wegverkeer,

doordat het vonnis verweerder van het hem ten laste gelegde vrijspreekt en zich onbevoegd verklaart om kennis te nemen van de burgerlijke rechtsvordering die eiser qualitate qua tegen beklaagde had ingesteld, op grond «dat aan beklaagde werd verweten dat hij de voorrang rechts die M. genoot, niet in acht heeft genomen ; dat de getuige Ma. in dat verband bevestigd heeft dat een weggebruiker die de rue du Vieux Moulin wil inrijden, noodzakelijkerwijze, na te hebben stilgehouden, het kruispunt een weinig op moet rijden, aangezien er in de richting van de rue du Vieux Moulin volstrekt geen zicht is ; ... dat zowel de situatietekening als de schade aan P's wagen aantoonde dat de botsing zich ten opzichte van de rijrichting van M. links op de rijbaan heeft voorgedaan ; dat de plaats van de botsing, zoals die door de verbalisanten werd weergegeven, en het feit dat de wagen van P. rechts vooraan beschadigd werd, in dat verband veelbetekendend zijn ; ... dat het ongeval uitsluitend te wijten is aan de fout van de burgerlijke partij die binnen een bebouwde kom met een overmatige snelheid gereden heeft en, ten opzichte van zijn eigen rijrichting, links op de rijbaan tegen beklagdes voertuig is aangeboden»,

terwijl, eerste onderdeel, het vonnis niet antwoordt op de conclusie waarin eiser qualitate qua betoogde dat M. niet overmatig snel reed ; dat de getuige Ma. het voertuig van M. namelijk niet heeft gezien en zijn indruk enkel baseerde op het door de motorfiets gemaakte lawaai ; dat die snelheid hoe dan ook geen oorzakelijk verband heeft met het ongeval aangezien de voorrangplichtige verweerder ook met de snelheid van M. rekening diende te houden (schending van artikel 97 van de Grondwet) ;

tweede onderdeel, eiser qualitate qua in zijn conclusie betoogde dat de stand van M. midden op de rijbaan geen fout opleverde aangezien die het gevolg was van het feit dat er rechts op de weg, gezien in de rijrichting van de motorfietser, voertuigen geparkeerd stonden, welke stand het vonnis wel als foutief aangemerkt heeft zonder evenwel de voormelde conclusie te beantwoorden en zonder het litigieuze feit van de geparkeerde voertuigen ook maar tegen te spreken (schending van artikel 97 van de Grondwet) ;

derde onderdeel, de voorrang van rechts die M. genoot, over de volle breedte van de rijbaan gold en de verweerder P. dus, naarmate hij die rijbaan verder opreed, die voorrang in acht moest nemen rekening houdend met de stand en snelheid van M., ook al waren die dan foutief, en de overwegingen van het bestreden vonnis geenszins doen blijken dat de fouten van M. voor P. een overmacht zouden hebben opgeleverd, zodat de beslissing volgens welke P. voor dat ongeval in genen dele aansprakelijk is, niet wettelijk verantwoord is (schending van de artikelen 10.1.1°, 12.3.1, eerste lid, van het Wegverkeersreglement, 1382, 1383 van het Burgerlijk Wetboek, 71 van het Strafwetboek en 97 van de Grondwet) ;

Overwegende dat verweerder vervolgd werd wegens slagen of verwondingen bij gebrek aan voorzichtigheid en voorzorg alsook wegens het niet naleven van de voorrang rechts die de burgerlijke partij genoot ;

Overwegende dat de voorrang van een bestuurder die een voorrangsweg berijdt, gelding heeft over de volle breedte van die weg en onafhankelijk is van de rijwijze van die bestuurder ; dat de rechter de voorrangplichtige niet van alle aansprakelijkheid kan ontslaan dan indien hij vaststelt dat de gedragingen van de voorranghebbende bestuurder zodanig

zijn geweest dat zij de voorrangplichtige bestuurder in zijn gerechtvaardigde verwachtingen bedrogen hebben en voor deze laatste weggebruiker dan ook een onoverkomelijke dwaling hebben opgeleverd ;

Overwegende dat doordien hij de in het eerste en tweede onderdeel van het middel bedoelde conclusies niet beantwoordt en enkel de in het derde onderdeel vermelde overwegingen tot grondslag heeft genomen, de rechter zijn beslissing niet regelmatig met redenen omkleed noch wettelijk verantwoord heeft ;

(...)

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 12 OKTOBER 1978

Voorzitter-rapporteur : de h. Meeüs

Advocaat-generaal : de h. Declercq

Advocaten : mrs. Simont en De Bruyn

Medeëigendom—Gemene muur—Kosten van herstelling.

Art. 655 B.W., volgens hetwelk de kosten voor het herstellen en het wederopbouwen van de gemene muur ten laste komen van de medeëigenaars naar evenredigheid van ieders recht, is niet van toepassing wanneer het herstellen of het wederopbouwen noodzakelijk waren wegens de fout van een van hen.

M. e.a. t/ Belgische Staat

Gelet op het bestreden arrest, op 23 februari 1977 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen ;

Over het middel afgeleid uit de schending van de artikelen 655, 1382, 1383 van het Burgerlijk Wetboek, van het algemeen rechtsbeginsel volgens hetwelk niemand zich ongegrond mag verrijken ten nadele van een ander, zoals dit beginsel met name is neergelegd in de artikelen 548, 554, 555, 599, 563, 570, 571, 861, 862, 1241, 1312 gewijzigd bij artikel 7, § 7, van de wet van 30 april 1958, 1926, 1376 en volgende, 1381, 1432 gewijzigd bij artikel 2 van de wet van 14 juli 1976, 1634, 1635, 1673, 1864, 1890, 1903, 1934, 1947, 2080 van het Burgerlijk Wetboek, schending van genoemde artikelen en, bijgevolg, schending van het beginsel dat de nuttige en noodzakelijke uitgaven vergoed moeten worden, welk beginsel een bijzondere toepassing is van voormeld beginsel inzake de ongegronde verrijking en met name te vinden is in de artikelen 599, 861, 862, 1381, 1634, 1635, 1673 van het Burgerlijk Wetboek, schending van genoemde artikelen en van artikel 97 van de Grondwet,

doordat het arrest, na te hebben vastgesteld «dat appellant (thans verweerder) zich niet kan beroepen op een recht om door een billijke compensatie vergoed te worden voor de stoornis die zijn buurman, met overschrijding van de gewone burenhinder doch zonder iets foutiefs te begaan, hem zou hebben doen ondergaan, nu die beweerdte stoornis enkel het gevolg is, zoals ten deze, van de eigen daad van appellant zelf, namelijk aan de gemene muur de dwarssteunpunten te hebben ontnomen zonder de vereiste veiligheidsmaatregelen te nemen», waardoor het aldus uitdrukkelijk beslist dat de afbraak en de wederopbouw van de gemene muur uitsluitend het gevolg waren van de fout van verweerder, niettemin de eisers veroordeelt tot terugbetaling aan verweerder van het derde van de bedragen die hij voor de wederopbouw van de gemene muur heeft betaald, op grond «dat, wat de bijdrage in

de lasten van de mandeligheid betreft, artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat de kosten voor het herstellen en de wederopbouw van de gemene muur ten laste komen van allen die op de muur recht hebben, en zulks naar evenredigheid van ieders recht ; dat dit beginsel echter beperkt wordt in deze zin dat de naburige eigenaars enkel in de uitgaven moeten bijdragen indien de werken 'noodzakelijk zijn niet met het oog op een of andere bestemming doch alleen met het oog op de huidige bestemming van de gemene afsluiting' ; dat, in het onderhavige geval, de wederopbouw van de puntgevel het pand van de geïntimeerden (thans eisers) beter geluiddicht maakt en tegen de koude en het gure weer beschermt ; dat gelet op de grootte van hun goed, de ligging en de toestand ervan, het aldus door de geïntimeerden verkregen voordeel naar billijkheid kan worden geraamd op het derde van de kosten voor de wederopbouw van de puntgevel, dit is 1.798.230 : 3 = 599.410 frank»,

terwijl, eerste onderdeel, (...)

tweede onderdeel, voor zover het arrest moet worden uitgelegd in de zin dat het de eisers tot terugbetaling van het derde van de kosten voor de wederopbouw van de gemene muur heeft veroordeeld overeenkomstig artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek, 1° het niet regelmatig met redenen is omkleed, daar het niet heeft geantwoord op de conclusie waarin de eisers aanvoerden «dat appellant (thans verweerder) zich, tot staving van zijn tegenvordering, vruchteloos beroept op de artikelen 655 en 673 van het Burgerlijk Wetboek ; dat deze artikelen niet van toepassing zijn wanneer, zoals in het onderhavige geval, een van de medeëigenaars alleen aansprakelijk is voor de schade aan de gemene muur, hetzij door zijn daad, hetzij in elk geval door een daad die aanleiding geeft tot een stoornis welke de normale burenhinder te boven gaat» (schending van artikel 97 van de Grondwet) ; 2° het artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek schendt dat niet van toepassing is wanneer, zoals ten deze, de wederopbouw van de gemene muur uitsluitend het gevolg is van de fout van een van de medeëigenaars, welke fout uitdrukkelijk door het arrest wordt vastgesteld in de in het middel weergegeven overweging (schending van de in het middel vermelde bepalingen en inzonderheid van artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek) ;

derde onderdeel, (...)

Wat het tweede onderdeel betreft :

Overwegende dat uit de motivering van het arrest en uit het beschikkende gedeelte ervan blijkt dat het de eisers overeenkomstig artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek veroordeelt ;

Overwegende dat het arrest vaststelt dat de afbraak en de wederopbouw van de gemene muur uitsluitend het gevolg waren van de fout van verweerder ;

Overwegende dat artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek volgens hetwelk de kosten voor het herstellen en het wederopbouwen van de gemene muur ten laste komen van de medeëigenaars naar evenredigheid van ieders recht, niet van toepassing is wanneer het herstellen of het wederopbouwen noodzakelijk waren wegens de fout van een van hen ;

Dat, derhalve, het arrest, door de eisers overeenkomstig artikel 655 van het Burgerlijk Wetboek te veroordelen om verweerder het derde van de kosten voor de wederopbouw van de gemene muur terug te betalen, zijn beslissing niet wettelijk verantwoordt ;

Dat dit onderdeel van het middel gegrond is ;

Om die redenen,

en zonder dat er grond bestaat tot onderzoek van het eerste en het derde onderdeel van het middel die tot geen ruimere cassatie kunnen leiden,

Vernietigt het bestreden arrest alleen in zoverre het de eisers ten voordele van verweerder veroordeelt en over de kosten uitspraak doet ;

Beveelt dat van dit arrest melding zal worden gemaakt op de kant van de gedeeltelijk vernietigde beslissing ;

Houdt de kosten aan en zegt dat de feitenrechter erover zal beslissen ;

Verwijst de aldus beperkte zaak naar het Hof van Beroep te Bergen.

NOOT—Zie Hof Parijs, D., somm., 1969, 42, met noot en Cass. fr., 2 december 1975, besproken door GL. GIVERDON in *Rev. trim. dr. civ.*, 1976, 577.

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 2 FEBRUARI 1979

Voorzitter-rapporteur : de h. de Vreese

Advocaat-generaal : de h. Declercq

Advocaten : mrs. Simont en Van Ryn

Zeerecht—Art. 91 van de wet op de zee- en binnenvaart—

1. Openbare orde—2. Toewijzing van bevoegdheid aan buitenlandse rechter.

1. De bij art. 91 van de wet op de zee- en binnenvaart bepaalde aansprakelijkheid van de vervoerder of van het schip belangt de openbare orde aan, zodat een beding in een voor het vervoer naar of uit een Belgische haven opgemaakt cognossement, waardoor de vervoerder of het schip van die aansprakelijkheid wordt ontheven, niet kan worden ingeroepen.

2. Het beding waarbij de partijen in gemeenschappelijk overleg hebben besloten de berechting van de geschillen die ter gelegenheid van de uitvoering van cognossementen zouden ontstaan, toe te vertrouwen aan de Zweedse rechtbanken van de Stad Stockholm met de verplichting de bepalingen van art. 91 van de wet op de zee- en binnenvaart toe te passen, en waartegen niet aangevoerd wordt dat het Zweedse recht verhindert dat de Zweedse rechter de in art. 91 opgenomen Haagse regels zou toepassen, strekt krachtens art. 1134 B.W. de partijen tot wet.

Bibby Line Limited e.a. /

The Insurance Company of North America e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 25 mei 1977 door het Hof van Beroep te Antwerpen gewezen ;

Over het middel afgeleid uit de schending van de artikelen 1108, 1121, 1131, 1134, 1135, 1275, 1689 tot 1693 van het Burgerlijk Wetboek, 624, inzonderheid 3°, 630 van het Gerechtelijk Wetboek, 87, 91 van de gecoördineerde wetten op de Zee- en Binnenvaart, die titel II van boek II van het Wetboek van Koophandel vormen (wet van 28 november 1928 (III) artikel 1), en 97 van de Grondwet,

doordat het arrest, onder bevestiging van het beroepen vonnis, de door de eiseressen regelmatig aangevoerde exceptie van onbevoegdheid afwijst, en zodoende weigert gevolg te geven aan de clausules 2 en 3 van de cognossementen waarvan zij houdsters zijn en die op uitdrukkelijke en uitsluitende wijze bevoegdheid toekennen aan de rechtbanken van Stockholm, op welke clausules bedoelde exceptie van onbevoegdheid gestoeld was, op grond dat : «nu reeds bij herhaling door vreemde rechters werd geweigerd de Belgische wet, met inbegrip van de daaraan door de Belgische rechtbanken gegeven interpretatie, toe te passen, moge het dan zijn omwille van een eigen inzicht nopens de toepasselijke wetgeving, omwille van de eigen voorschriften van interne of internationale openbare orde of van internationaal privaatrecht of omwille van eigen interpretatieregelen, het bewijs is geleverd dat het overlaten van de toepassing van de Belgische wetgeving aan een vreemde rechter, welke deze ook zijn, een ernstig gevaar inhoudt, zodat het hof van beroep ook ten deze de redelijke zekerheid niet meer heeft dat de dwingende regelen van artikel 91 van de Zeewet op de door de eiseressen voorgehouden wijze zullen worden geëerbiedigd» ;

en dat, «nu bij de precedentes even stellige cognossements-clausules de integrale toepassing van de Belgische wetgeving mochten doen verhoppen, de door de eiseressen overgelegde juridische adviezen niet vermogen het gemis van redelijke zekerheid weg te nemen, des te minder nu vaststaat dat de interpretatie van de Haagse Regelen in de onderscheidene landen, waar ze in de nationale wetgeving werden opgenomen, op verscheidene gebieden zeer varieert en de interpretatie aan de hand van vreemde rechtsleer en rechtspraak steeds een moeilijke en delicate opdracht is, wat ook door een van de voorgelegde juridische adviezen wordt aangevoeld, waar wordt gewaagd van de verplichting van de Zweedse rechter, bij gebruikmaking van een vreemde wetgeving, deze geïnterpreteerd toe te passen 'voor zover zulks mogelijk is'» ;

terwijl de clausules van een cognossement, waarop de derde-houder overigens het recht heeft zich te beroepen, in beginsel gevolg moeten krijgen door toepassing van artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek ; zulks in het bijzonder het geval is met de clause van een cognossement waarbij aan een buitenlandse rechtbank uitsluitende bevoegdheid wordt toegekend om kennis te nemen van een onder de bepalingen van bovengemeld artikel 91 vallend geschil ; een dergelijke clause haar gevolg alleen zou kunnen derven indien zij ontlasting impliceerde van de verantwoordelijkheden van openbare orde waarin dit artikel 91 voorziet ; zulks alleen het geval zou zijn indien bedoelde clause tevens een verwijzing inhield naar een buitenlandse wetgeving die op dit punt met de Belgische wet in strijd is, althans indien was bewezen dat, onder de concrete omstandigheden van het onderzochte geval, de aangewezen rechter de bepalingen van de Belgische wet niet zou toepassen ; dienvolgens, door te weigeren aan meergemelde clausules 2 en 3 hun gevolg te geven, om de enkele bovenaangehaalde redenen van algemene aard, en zonder acht te slaan op het feit dat die clausules uitdrukkelijk voormeld artikel 91 uitsluitend toepasselijk verklaarden, noch in ieder geval op de gezamenlijke gegevens waardoor de eiseressen het bewijs ervan leverden dat de Zweedse rechter dit artikel 91, alsmede de daaraan in België gegeven uitlegging, zou toepassen, het arrest weigert met de clausules 2 en 3 rekening te houden zonder voor deze weigering een wettelijke rechtvaardiging te geven, en derhalve de bindende kracht van de cognossementen miskent (schending van de aangeduide

wetsbepalingen, inzonderheid van artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek) :

Overwegende dat de ten deze geldende cognossemementen in artikel 3, «Jurisdiction», bepalen : 1° dat een geschil, dat ter gelegenheid van de uitvoering van deze cognossemementen ontstaat, zal worden beslecht door de Zweedse rechtbanken van de Stad Stockholm, «aan wier exclusieve jurisdictie vervoerder en handelaar zich onderwerpen», 2° dat de Zweedse rechtbanken alleen het Belgische recht, met name artikel 91 (van de wet op de Zee- en Binnenvaart) zullen toepassen, wanneer het cognossement (zoals ten deze) betrekking heeft op een vervoer naar of uit Belgische havens («Swedish Courts shall apply Belgian Law (article 91) only, when the Bill of Lading covers a voyage to or from Belgian ports») ;

Overwegende dat de eiseressen, op grond van deze bij gemeen akkoord tussen partijen overeengekomen toekenning van bevoegdheid aan de Zweedse rechtbanken, de onbevoegdheid van de Belgische rechtbank opwerpen maar dat het arrest deze exceptie van de hand wijst ;

Overwegende dat, luidens artikel 91, A, § III, 8°, van de wet op de Zee- en Binnenvaart, iedere bepaling, beding of overeenkomst in een vervoerovereenkomst, waardoor de vervoerder of het schip van de in deze paragraaf bepaalde aansprakelijkheid wordt ontheven of waardoor deze aansprakelijkheid, anders dan in deze paragraaf is bepaald, wordt verminderd, «van nul en gener waarde is» ;

Overwegende dat de bij voormeld artikel 91 bepaalde aansprakelijkheid voorzeker de openbare orde aanbelangt, zodat elk beding in een voor het vervoer naar of uit een Belgische haven opgemaakt cognossement, waardoor de vervoerder of het schip van voormelde aansprakelijkheid worden ontlast, niet zou kunnen worden ingeroepen ;

Overwegende echter dat, verre van enige ontlastingsclausule in te houden of te verwijzen naar een vreemde wetgeving, die met artikel 91 strijdig zou zijn, de ten deze geldende cognossemementen uitdrukkelijk bepalen dat, voor het vervoer naar of uit Belgische havens, de Zweedse rechtbanken artikel 91 zullen toepassen, artikel dat de uitvoering van de overeenkomst tussen partijen beheerst ;

Dat niet wordt aangevoerd dat het Zweedse recht zou verhinderen dat de Zweedse rechter het Belgische recht of de in artikel 91 opgenomen Haagse Regelen zou toepassen ;

Overwegende dat het beding waarbij partijen in gemeenschappelijk overleg hebben beslist de berechting van de geschillen die ter gelegenheid van de uitvoering van de cognossemementen zouden ontstaan, toe te vertrouwen aan de Zweedse rechtbanken van de Stad Stockholm — met verplichting de bepalingen van artikel 91 van de Belgische wet toe te passen — krachtens artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek de partijen tot wet strekt ;

Overwegende dat het arrest de exceptie van onbevoegdheid van de Belgische rechtbanken verwerpt op grond van de enkele in het middel aangehaalde redenen, met name de, naar het oordeel van de feitenrechter, onvoldoende zekerheid dat de vreemde rechter «welke deze ook zij», de dwingende regelen van artikel 91, wier toepassing door de cognossemementen wordt opgelegd, werkelijk zal toepassen, of het gevaar dat die toepassing niet conform de Belgische interpretatie ervan zal gebeuren vermits de interpretatie van de in de nationale wetgevingen en met name in het Belgisch artikel 91 opgenomen Haagse Regelen «steeds een moeilijke en delicate opdracht is» ;

Overwegende dat het hof van beroep, door op die gronden

te weigeren aan het hoger vermeld beding het wettelijk gevolg toe te kennen dat het tussen partijen heeft, de bindende kracht van de voor de partijen geldende cognossemementen miskent ;

Dat het arrest artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek schendt en het middel gegrond is ;

Om die redenen,

Vernietigt het bestreden arrest ;

Beveelt dat van onderhavig arrest melding zal worden gemaakt op de kant van de vernietigde beslissing ;

Houdt de kosten aan en zegt dat de feitenrechter erover uitspraak zal doen ;

Verwijst de zaak naar het Hof van Beroep te Gent.

NOOT—Bovenstaand arrest vernietigt Hof Antwerpen, 25 mei 1977, R.H.A., 1977-78, 31, *Europees Vervoerrecht*, 1977, 704.

Zie Kh. Antwerpen, 19 november 1975, R.W., 1975-76, 2225, met noot van J. LAENENS, voor een geval waarin het Brusselse Bevoegdheidsverdrag van 27 september 1978 toepasselijk was. Verg. Hof Antwerpen, 15 juni 1977, R.W., 1977-78, 1630, met noot van J. LAENENS, «Bevoegdheidsaanwijzing in cognossemementen», *ib.*, 1635, en het bekrachtigde vonnis van Kh. Antwerpen, 19 maart 1976, R.H.A., 1975-76, 186.

RAAD VAN STATE

4e KAMER — 28 NOVEMBER 1978

Voorzitter : de h. Smolders

Staatsraden : de hh. Vermeulen (rapporteur) en Baeteman

Auditeur : de h. Verhulst

Raad van State — Beroep tot nietigverklaring—Actueel belang.

Uit het volgehouden verzuim van verzoekster om enige memorie aan de Raad van State te doen toekomen ter ondersteuning van de in haar verzoekschrift geformuleerde aanspraak, moet afgeleid worden dat zij geoordeeld heeft niet langer nog enig belang bij de door haar ingestelde vordering te hebben.

De G. t/ Minister van Nationale
Opvoeding

S. t/ Minister van Nationale
Opvoeding

Arresten nrs. 19.289 en 19.290

Gezien het verzoekschrift dat Greta De W. op 30 oktober 1975 heeft ingediend om de vernietiging te vorderen van de «benoeming en/ of aanstelling van mevrouw M. tot lerares P.V. Haartooi en Schoonheidszorgen aan het R.I.T.O. te Heist-op-den-Berg in de L.S.B.S. en H.S.B.S., en dit wegens niet-ervulling van de vereiste voorwaarde» ;

Overwegende dat verzoekster, na kennis te hebben gekregen van de memorie van antwoord en van het auditooraatsverslag, noch een memorie van wederantwoord, noch een laatste memorie heeft ingediend ; dat uit dit volgehouden verzuim om enige memorie aan de Raad van State over te maken ter ondersteuning van de in haar verzoekschrift geformuleerde aanspraak, moet worden afgeleid dat zij heeft

geoordeeld niet langer nog enig belang bij de door haar ingestelde vordering te hebben ; dat, bij ontstentenis van een, op het ogenblik van de uitspraak behouden gebleken actueel belang, het beroep niet ontvankelijk is,
(Volgt verwerping)

HOF VAN BEROEP TE GENT

1e KAMER — 24 NOVEMBER 1978

Voorzitter : de h. De Groot

Raadsheren : de hh. De Smet en Dinneweth

Advocaten : mrs. Maerten en Jonckheere

Boetebeding—Lening—Verhogingsbeding van 20 % op het nominaal verschuldigd bedrag—Geldigheidsvereisten—Matiging door de rechter.

Een strafbeding, verhogingsbeding of schadebeding, houdt niets laakbaars in zolang het niet afwijkt van wat door de hedendaagse rechtspraak als geoorloofd beschouwd wordt, namelijk een beding waarbij forfaitair de schade wordt vastgesteld die de schuldeiser geacht zal worden te ondergaan wanneer de schuldenaar zich niet of laattijdig van zijn schuld zal kwijten, en wanneer uit de bewoordingen van het beding niet blijkt dat het bedoeld is om het formuleren van een verweer te ontmoedigen of anderszins van die aard is, dat het wegens zijn overdreven karakter niet aan een mogelijke schade kan beantwoorden, of nog dat het de schuldeiser voordeliger uitkomt wanneer de schuldenaar zijn verbintenis niet nakomt veeleer dan wanneer hij dit wel doet.

Een strafbeding dat als contractueel bedongen schadevergoeding meer omvat dan een zelfde ruime vergoeding van de voorzienbare schade, leidt tot het ongeoorloofd gevolg dat de schuldeiser voordeel zou hebben bij het in gebreke blijven van de schuldenaar. In een dergelijk geval is de contractueel bedongen schadevergoeding vatbaar voor herziening door de rechter, die ze tot een rechtmatige en billijke schadeloosstelling kan verminderen (in casu tot 10 % op het nog verschuldigde nominaal kapitaal).

J. en P. t/ C.

Op 15.5.74 heeft appellant J. van geïntimeerde, handel drijvende onder de benaming Finandec, een bedrag van 200.000 fr. in lening bekomen. Dit kapitaal moest terugbetaald worden door middel van 60 maandelijkse stortingen van 5.014 fr., de eerste vervaldag te betalen vanaf 15.6.74 en vervolgens de 15e van elke maand. Dit kapitaal was bezwaard met een lastenpercentage van 0.84 en aldus opgevoerd tot 300.845 fr. De tweede appellante heeft zich solidaire borg gesteld voor de terugbetaling van dit bedrag. Daar appellant, ondanks meerdere aanmaningen, de bedongen afkortingen niet regelmatig betaalde, heeft geïntimeerde, op grond van de contractuele clause nr. 6 — waarbij wordt bepaald dat, bij gebreke aan betaling van twee vervaldagen één maand na de in gebrekestelling, het verschuldigd saldo ineens eisbaar wordt, vermeerderd met 20 % forfaitaire vergoeding op het nominaal verschuldigd bedrag — een som van 288.312 fr. solidaire tegen appellant gevorderd. De eerste rechter heeft de eis ingewilligd.

Het wordt niet betwist dat op het nominaal leningsbedrag nog verschuldigd zijn :

23 afkortingen aan 5.014 fr.

115.322 fr.

41 resterende maanden à 3.333 fr.

+ 136.653 fr.

251.975 fr

onder aftrek van door appellant betaalde afkortingen die blijkens de overgelegde stortingsstroken belopen - 16.028 fr.
Totaal = 235.947 fr.

Appellanten betwisten hoofdzakelijk de geldigheid van het strafbeding, op grond van hetwelk geïntimeerde 20 % van het resterend bedrag opvoert. Zij stellen, dat dit strafbeding strijdig is met art. 6 B.W. en dat het niet beantwoordt aan een materiële schade, terwijl deze schadevergoeding wegens wanbetaling reeds ondervangen wordt door de vergoedende interesten.

Hierop kan geantwoord worden dat een strafbeding, verhogingsbeding of schadebeding, niets laakbaars inhoudt zolang het niet afwijkt van wat door de hedendaagse rechtspraak als geoorloofd beschouwd wordt, nl. een beding waarbij forfaitair de schade wordt vastgesteld die de schuldeiser geacht zal worden te ondergaan wanneer de schuldenaar zich niet of laattijdig van zijn schuld zal kwijten, en wanneer uit de bewoordingen van het beding niet blijkt dat het bedoeld is om het formuleren van een verweer te ontmoedigen of anderszins van die aard is, dat het wegens zijn overdreven karakter niet aan een mogelijke schade kan beantwoorden, of nog dat het de schuldeiser voordeliger uitkomt wanneer de schuldenaar zijn verbintenis niet nakomt veeleer dan wanneer hij dit wel doet.

Het kan niet betwijfeld worden dat een financieringsmaatschappij die haar gelden niet tijdig geïnd krijgt, aanzienlijk schade kan lijden. Er is alleszins de schade die voortvloeit uit bijkomende administratiekosten, maar er is ook de merkelijke potentiële schade van stoornis in de eigen bedrijfsvoering, wanneer de stijging van het aantal in gebreke blijvende schuldenaars het eigen beschikbaar bedrijfskapitaal doet slinken. In tijden dat het geld schaars en duur is, kan een bedrijf in grote moeilijkheden komen, wanneer blijkt dat het niet over de geldmiddelen kan beschikken waarop het normaal had mogen rekenen.

Dit klemt te meer, nu in het concreet geval de bestaansmiddelen van het financieringsorganisme hierdoor gekenmerkt zijn dat elke uitgevoerde betaling onmiddellijk kan worden besteed voor nieuwe rentedragende beleggingen, welke veel hoger liggen dan de vergoedende interesten, zodat elke vertraagde betaling een aanzienlijker verlies meebrengt dan de wettelijke rente, waardoor de vergoedende interesten deze schade niet kunnen compenseren.

Hoewel het in principe aan partijen vrij staat, om de schadevergoeding wegens het niet-naleven van de verbintenis contractueel bij voorbaat en op forfaitaire wijze te bepalen, dient het strafbeding luidens art. 1229 B.W. evenwel opgevat te worden als een compensatie van de door de geleedde partij opgelopen schade. Deze vergoeding moet billijk zijn. Een strafbeding, dat meer omvat dan een zelfde ruime vergoeding van de voorzienbare schade, leidt tot het ongeoorloofd gevolg dat de schuldeiser voordeel zou hebben bij het in gebreke blijven van de schuldenaar. In een dergelijk geval is de contractueel bedongen schadevergoeding vatbaar voor herziening door de rechter, die ze tot een rechtmatige en billijke schadeloosstelling kan herleiden (Kluyskens, *Verbintenissen*, nr. 159 ; De Page III, nr. 117, 124).

In het concreet geval blijkt de bedongen schadevergoeding van 20 % buiten verhouding met de werkelijke schade of winstderving, in acht genomen dat : 1° het lastenpercentage reeds omvat de rente, de informatiekosten en beheer-, administratie- en inningskosten ; 2° de geïntimeerde, benevens het kapitaal, bekomt : a) de reeds vervallen rente op reeds verschuldigde afkortingen, b) de rente op de 41 nog niet vervallen afkortingen, c) de «gerechtelijke interesten» op voormelde bedragen.

In de gegeven omstandigheden dient dit overmatig strafbeding naar billijkheid te worden verminderd tot 10 % op 136.665 fr. zijnde het nominaal kapitaal over de 41 nog resterende maanden — hetzij 13.666 fr., zodat appellanten nog enkel schuldig blijven : 235.947 fr. + 13.666 fr. = 249.613 fr.

Appellanten maken subsidiair aanspraak op termijnen van respectiegegens hun beweerde goede trouw en hun materiële onmogelijkheid de schuld ineens te betalen.

Uit geen enkel betrouwbaar gegeven blijkt, dat appellanten «ongelukkig en ter goeder trouw zijn. Sedert 1/2 jaar hebben appellanten nog maar amper 16.028 fr. afgekort en zij hebben sedert het instellen van de onderwerpelijke vordering geen enkele storting meer verricht. Zij hebben in feite al overvloedig over betalingsfaciliteiten beschikt, zodat dan ook geen reden voorhanden is om hen nog de voorgestelde afkortingen van schuld toe te kennen, waardoor de aflossing ervan over tien jaar gespreid zou worden. (...)

NOOT—Over de vraag of de rechter de bevoegdheid bezit tot matiging van het overdreven schadebeding, leze men : E. WYMEERSCH, «Toetsing van verhogingsbedingen», R.W., 1976-77, 135-146 ; Id., «Matiging van verhogingsbedingen II (naschrift)», R.W., 1976-1977, 1381-1384 ; W. VAN GERVEN, «Matiging van verhogingsbedingen I», R.W., 1976-77, 1379-1382.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

K.I. — 23 FEBRUARI 1979

Voorzitter : de h. Van Hecke

Raadsheren : de hh. Claessens en Caenepeel

Substituut-procureur-generaal : de h. Vandeplas

Advocaten : mrs. Lepaige en Van der Veken loco Boonen

Burgerlijke partij—Raadkamer—Kwalificatie der feiten.

De partij die beweert benadeeld te zijn kan zich voor de raadkamer burgerlijke partij stellen voor de feiten die geïntimeerd worden in de vordering van het openbaar ministerie en waarvoor de verdachte naar de correctionele rechtbank wordt verwezen. Indien aan de feiten een andere kwalificatie zou dienen te worden gegeven, kan dit nog steeds door de correctionele rechtbank worden gedaan.

Voor zover de burgerlijke-partijstelling andere feiten betreft dan die waarvoor de verdachte naar de correctionele rechtbank wordt verwezen, is ze niet ontvankelijk.

Van den B. t/ Van H.

Vordering

Gezien de aanstelling als burgerlijke partij voor de raadkamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen op

13 september 1978 door mr. A. Le Paige, advocaat te Antwerpen, voor en namens Van den B. tegen Van H. uit hoofde van : ten nadele van een ander effecten, gelden, koopwaren, biljetten, kwijtschriften, geschriften van alle aard, die een verbintenis of een ontheffing van schuld inhouden of te weegbrengen, en die hem overhandigd werden op voorwaarde van ze terug te geven of er een bepaald gebruik van te maken, bedrieglijk hetzij verduisterd, hetzij verspild te hebben en dit voor alle sommen gestort op de rekening V.M.S. ten belope van minstens fr. 17.505.000 en na correctionalisatie, uit hoofde van in handels- en bankgeschriften valsheid te hebben gepleegd, hetzij door valse handtekeningen, hetzij door namaking of vervalsing van geschriften of handtekeningen, hetzij door overeenkomsten, beschikkingen, verbintenissen of ontlastingen van schuld valselijk op te maken of door ze achteraf in de akten in te voegen, hetzij door toevoeging of vervalsing van bedingen, van verklaringen of van feiten, welke deze akten ten doel hadden op te nemen of vast te stellen, nl. met gelden op te nemen op kwijtingen op briefpapier van de bank, terwijl ze gestort werden op een private rekening V.M.S., waarvan het actief onttrokken werd aan dat van de bank ;

Gezien de beschikking van de raadkamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen van 27 september 1978, waarbij o.m. verklaard wordt dat de burgerlijke-partijstelling van Van den B. tegen Van H. ter terechtzitting van 13 september 1978 niet ontvankelijk is en de burgerlijke partij veroordeeld wordt tot de kosten van haar aanstelling ; (...)

Aangezien dit hoger beroep [van Van den B.] ontvankelijk is, daar de bestreden beschikking van die aard is dat ze de burgerlijke vordering, alsmede de publieke vordering waarop zij steunt, in bepaalde van hun bestanddelen kan krenken (cf. Cass., 2 februari 1885, *Pas.*, 1886, I, 41 ; K.I. Brussel, 13 juli 1926, *R.D.P.*, 1927, 93 ; *R.P.D.B.*, tw. «Procédure pénale», nr. 433) ;

Aangezien de raadkamer terecht de burgerlijke-partijstelling niet ontvankelijk heeft verklaard daar de onderzoeksgerechten, wanneer zij de rechtspleging regelen, uitspraak doen op de vorderingen van de procureur des Konings met toepassing van de artikelen 127 en volgende van het Wetboek van Strafvordering en, behoudens de bij de wet bepaalde uitzonderingen die in het onderhavige geval niet van toepassing zijn, alleen beoordelen of de tijdens het onderzoek verzamelde aanwijzingen van misdrijf de verwijzing van de verdachte naar het vonnisgerecht verantwoorden (Cass., 26 oktober 1970, *Arr. Cass.*, 1971, 187).

Aangezien de burgerlijke partij alleen de strafvordering op gang kan brengen wanneer ze op grond van artikel 63 Sv. klacht doet bij de onderzoeksrechter en zich burgerlijke partij stelt, zij zich voor het onderzoeksgerecht of voor het vonnisgerecht nog steeds burgerlijke partij kan stellen, maar zich dan voegt bij de strafvervolg ingesteld door het openbaar ministerie en zij zich dan slechts kan stellen uit hoofde van de misdrijven die het voorwerp zijn van de strafvervolg ing door het openbaar ministerie ingesteld zonder dat ze deze vorderingen kan wijzigen of uitbreiden (noot bij Corr. Luik, 4 januari 1850, *Cloes & Bonjean*, 1852-53, 150 ; noot bij Pol. Verviers, 16 november 1852, *Cloes & Bonjean*, 1852-53, 121 ; Cass., 27 mei 1935, *R.D.P.*, 1935, 82 ; Cass., 8 maart 1948, *R.D.P.*, 1947-48, 685 ; *R.P.D.B.*, tw. «Procédure pénale, nr. 416) ;

Aangezien de verwijzingsbevoegdheid van de kamer van inbeschuldigingstelling echter noch t.a.v. de feiten, noch

t.a.v. de personen, door de vordering van het openbaar ministerie of door de inbeschuldigingstelling van de onderzoeksrechter beperkt wordt (K.I. Gent, 6 juli 1954, R.W., 1954-55, 1103 ; Cass., 26 oktober 1970, Arr. Cass., 1971, 187) ;

Aangezien dit onderzoeksgerecht derhalve, indien er aanwijzingen van schuld voorhanden zijn, in beschuldiging kan stellen wie het behoort en voor welke strafbare feiten ook (Pand. b., tw., «Chambre de mise en accusation», nr. 95 ; F. Hélie, *Traité de l'instruction criminelle*, II, nr. 3022) ;

Aangezien er echter geen bezwaren bestaan ten laste van Van H. uit hoofde van de feiten hem ten laste gelegd en omschreven in de burgerlijke-partijstelling van 13 september 1978 ;

Aangezien de burgerlijke partij die wordt afgewezen in haar vordering veroordeeld dient te worden tot de kosten (Cass., 30 november 1903, Pas., 1904, I, 62 ; Cass., 10 juni 1942, Pas., 1942, I, 148 ; J. Hoeffler, *Traité de l'instruction préparatoire*, p. 176) ;

Om die redenen,

Vordert het Hof, Kamer van Inbeschuldigingstelling, het hoger beroep te ontvangen, te zeggen dat de eerste rechter terecht de burgerlijke-partijstelling niet ontvankelijk heeft verklaard, de burgerlijke partij te veroordelen tot de kosten van haar hoger beroep, te zeggen bovendien dat er geen bezwaren voorhanden zijn ten laste van Van H. uit hoofde van de feiten hem ten laste gelegd door de burgerlijke partij en hem uit hoofde van deze feiten buiten vervolging te stellen, de burgerlijke partij te veroordelen tot de schadevergoeding die behoren zal.

Arrest

Overwegende dat het hoger beroep ontvankelijk is naar termijn en vorm ;

Overwegende dat beklaagde Van den B. gerechtigd was om zich voor de raadkamer burgerlijke partij te stellen tegen beklaagde Van H. voor feiten die geïnviseerd werden in de vordering van het openbaar ministerie en waarvoor beklaagde Van H. naar de correctionele rechtbank werd verwezen ;

dat, indien aan de telastlegging van die feiten een andere kwalificatie zou dienen te worden gegeven, dit nog steeds door de correctionele rechtbank kan worden gedaan ;

Overwegende dat de raadkamer over de strafvordering slechts uitspraak kan doen binnen de perken van de vordering van het openbaar ministerie of van de door de onderzoeksrechter wettelijk verrichte inbeschuldigingstelling ;

dat beklaagde Van den B. derhalve, voor zover hij zou eisen dat beklaagde Van H. naar de correctionele rechtbank verwezen wordt voor andere feiten, d.w.z. feiten die buiten de zojuist omschreven perken vallen, van de raadkamer vroeg dat zij haar macht te buiten zou gaan ;

dat hij het echter in werkelijkheid in zijn conclusie niet heeft over andere «feiten», maar over anders gekwalificeerde «telastleggingen» ;

dat overigens voor de kamer van inbeschuldigingstelling van geen voldoende bezwaren ten laste van beklaagde Van H. uit hoofde van andere feiten gebleken is ;

Om die redenen,

(...)

NOOT—1. Er werd cassatieberoep ingesteld tegen bovenstaande beschikking.

2. Voor de kamer van inbeschuldigingstelling heeft de burgerlijke partij geconcludeerd tot de ontvankelijkheid van haar stelling op grond van de bewering dat de misdrijven vermeld in haar klacht zich identificeerden met de feiten waarvoor de verdachte reeds verwezen was door de raadkamer.

De kamer van inbeschuldigingstelling kon dan niet anders dan aanvaarden dat de burgerlijke-partijstelling ontvankelijk was voor zover de feiten zich identificeerden met die waarvoor de verdachte verwezen was naar het vonnisgerecht.

Voor zover de feiten zich niet identificeerden met de feiten waarvoor er verwezen werd, werd de burgerlijke-partijstelling niet ontvankelijk verklaard.

T.

ARBEIDSRECHTBANK TE BRUGGE

2e KAMER — 9 SEPTEMBER 1977

Voorzitter : de h. Ampe

Rechters in sociale zaken : de hh. Ghesquière en Van De Calseyde

Advocaten : mrs. Bossuyt en Van den Kerckhove

Arbeidsvoorziening—Brugpensioen-C.A.O. nr. 17 van 19 december 1974—Ogenblik waarop de leeftijdsvoorwaarde dient te worden vastgesteld (60 jaar)—Verplicht karakter van de overlegprocedure—Ogenblik waarop de werknemer aanspraak moet maken op de aanvullende C.A.O.-vergoeding.

Wat de leeftijdsvoorwaarde betreft, blijkt uit de context van de collectieve overeenkomst nr. 17 en de eraan voorafgaande besprekingen, dat de leeftijdsvoorwaarde vervuld dient te zijn op het ogenblik van het einde van de overeenkomst, d.w.z. van het effectief verstrijken van de opzeggingstermijn, ook al werd dit effectief verstrijken uitgesteld wegens een schorsing van de arbeidsovereenkomst.

Uit art. 10, eerste en derde lid, blijkt dat de overlegprocedure dient te geschieden voordat de opzegging aangezegd wordt. Daaruit vloeit voort dat de overlegprocedure van art. 10 niet altijd verplicht is, maar enkel als de werkgever bij het betekenen van de opzeggingsbrief zeker is dat de arbeidsovereenkomst beëindigd zal zijn als de werknemer reeds 60 jaar geworden zal zijn.

De werknemer moet aanspraak maken op de aanvullende vergoeding van de C.A.O. nr. 17 wanneer hij nog werknemer is, tewerkgesteld krachtens een arbeidsovereenkomst voor arbeiders of bedienden, dus vóór het verstrijken van de opzeggingstermijn.

Van B. t/ P.V.B.A. Van A. & Z.

De volgende feitelijke gegevens zijn van belang bij het beoordelen van deze zaak : eiser is geboren op 1/5/15 en werd dus 60 jaar op 1/5/1975 ; op 14/2/75 wordt hij door de werkgever opgezegd met een opzeggingstermijn ingaande op 17/2/75 en eindigend op 15/3/75 wegens gebrek aan werk ; deze opzeggingstermijn werd geschorst door een viertal ziekte-attesten van 12/3/75 tot 22/3/75, van 23/3/75 tot 12/4/75 van 14/4/75 tot 9/5/75 en van 12/5/75 tot 27/5/75 (stukken nr. 2, a, b, c en d van eiser) ; het contract werd beëindigd op 28/5/75 ; op 6/6/75 doet eiser een aanvraag aan

verweerster, via zijn vakbond, tot betaling van de aanvullende vergoeding overeenkomstig de C.A.O. van 19/12/74.

Toepasselijke wetgeving

De C.A.O. nr. 17 van 19 december 1974 is toepasselijk op werknemers van 60 jaar en ouder die werden ontslagen (art. 3, a), behalve wegens dringende redenen in de zin van de wetgeving op de arbeidsovereenkomst voor arbeiders en bedienden. Er bestaat geen verplichting tot vervanging door een jongere.

Het brugpensioen ingesteld door de Economische Herstelwet van 30/3/76 is toepasselijk op mannelijke arbeiders van 62 jaar of meer (art. 22) en gebeurt op aanvraag van de werknemer gericht tot zijn werkgever (art. 24/1).

Aangezien eiser, geboren op 1/5/1915 in 1975, nog geen 62 jaar oud was, en het ging om een afdanking, is het brugpensioen bedoeld in de Economische Herstelwet hier niet toepasselijk, doch enkel de C.A.O. van 19/12/74.

De Economische Herstelwet trad overigens pas in werking op 11/4/76 en was dus nog niet toepasselijk in 1975.

Ontvankelijkheid

Artikel 12 van deze C.A.O. bepaalt enkel dat de ondertekenende professionele organisaties de verbintenis aangaan tot het sluiten van de C.A.O.'s in de schoot van de P.C.'s waarbij de waarborg en de faciliteiten van vereffening van de aanvullende vergoeding wordt geregeld, hetzij in alle toepassingsgevallen van de regeling, hetzij enkel in de hypothese dat de werkgever in gebreke blijft. In dat laatste geval zal de werknemer, krediteur van de aanvullende vergoeding, op zijn verzoek, het garantieorgaan in zijn rechten laten treden tegen de werkgever die de vergoeding verschuldigd blijft.

Ter zake blijkt echter dat nog geen dergelijk garantiefonds werd opgericht in de schoot van het N.P.C. Houthandel. Het is dus niet mogelijk voor eiser om dit (niet bestaand) orgaan in zijn rechten te laten treden.

Anderzijds treedt het Fonds voor sluiting van ondernemingen enkel en alleen op als de werkgever in gebreke blijft het burgpensioen te betalen aan de werknemer die er recht op heeft, wat dit Fonds dan zelf onderzoekt.

Hoe dan ook, artikel 12 C.A.O. 19/12/74 belet niet dat de werknemer een vordering instelt tegen de werkgever aangezien artikel 4 zelfde C.A.O. bepaalt dat de aanvullende vergoeding ten laste is van de werkgever, behalve indien de betaalplicht bij een bij K.B. algemeen verbindend verklaarde C.A.O. aan een Fonds voor bestaanszekerheid of aan een andere instantie werd overgedragen.

Aangezien verweerster het bestaan niet bewijst van een dergelijke C.A.O., algemeen bindend verklaard bij K.B., die de betaalplicht aan een Fonds overdraagt, komt de vordering ontvankelijk voor.

Daarenboven blijkt dat de werkgever in gebreke bleef de nodige formulieren voor het Fonds van sluiting van ondernemingen in te vullen zodat eiser niet anders kan dan zelf procederen.

Ten gronde

De voorwaarden voorzien in de artikelen 2, 3 en 9 C.A.O. van 19/12/1974 zijn de volgende : 1° werknemer zijn te-

werkgesteld krachtens een arbeidsovereenkomst voor bedienden of voor arbeiders ; 2° ontslagen zijn door de werkgever, behoudens wegens dringende redenen ; 3° 60 jaar oud zijn of ouder zonder de pensioengerechtigde leeftijd te hebben bereikt ; 4° recht hebben op werkloosheidsuitkeringen ; 5° niet het genot hebben van andere speciale vergoedingen of toeslagen wegens afdanking (art. 9).

Er wordt niet betwist : dat eiser ontslagen werd, niet wegens dringende redenen ; dat hij recht heeft op werkloosheidsuitkeringen, dat hij geen andere speciale toeslagen of vergoedingen wegens afdanking geniet ; dat hij op 1/5/75 60 jaar oud werd, zonder de pensioengerechtigde leeftijd te hebben bereikt.

Wat de leeftijdsvoorwaarde betreft, blijkt uit de context van de overeenkomst en de eraan voorafgaande besprekingen dat de appreciatie van die voorwaarde dient te gebeuren op het ogenblik van het verstrijken van de arbeidsovereenkomst ; het ontslag wordt namelijk geacht in te gaan op het ogenblik van het effectief verstrijken van de opzegtermijn. Dit principe geldt eveneens wanneer het effectief verstrijken van deze termijn wordt uitgesteld wegens een schorsing van de arbeidsovereenkomst (zie : Mededelingen V.B.O. van 10/3/76, blz. 891-892 en Bijkomend Commentaar bij C.A.O. nr. 17).

Dit betekent dus dat de datum die in aanmerking genomen wordt om te bepalen of de werknemer de leeftijd van 60 jaar heeft bereikt die is waar het arbeidscontract effectief een einde heeft genomen.

Eiser voldeed aan deze voorwaarde op 28/5/75, einde opzeggingstermijn.

Eiser was werknemer, tewerkgesteld krachtens een arbeidsovereenkomst voor werklieden tot en met 28/5/75. Hij was dit *niet* meer op 6/6/75, toen hij voor het eerst een vraag deed om aanvullende vergoeding bedoeld in de C.A.O. nr. 17.

De vraag die echter rijst is of eiser wel deze vraag moest indienen, dan wel of de werkgever in de gegeven omstandigheden, alvorens eiser de opzeggingsbrief te betekenen, de overlegprocedure moest uitvoeren, waarop eiser dan de keuze had : ofwel de aanvullende vergoeding bepaald in de C.A.O. nr. 17 te ontvangen, ofwel ze te weigeren en zich in te schrijven als werkzoekende of elders te gaan werken.

Artikel 10 stelt dat de werkgever, alvorens de werknemer te ontslaan, overleg moet plegen met de vertegenwoordigers van het personeel in de ondernemingsraad, of bij ontstentenis ervan met de vakbondsafvaardiging, of bij ontstentenis daarvan met de vertegenwoordiger van de representatieve arbeidersorganisaties of bij ontstentenis ervan, met de werknemers van de onderneming. Hetzelfde artikel zegt dat dit gemeen overleg tot doel heeft te beslissen of werknemers die voldoen aan artikel 3 bij voorrang ontslagen kunnen worden. Verder schrijft artikel 10 voor dat de werkgever de werknemer per aangetekende uitnodigt tot een onderhoud tijdens de werkuren waarbij de werknemer de gelegenheid zal hebben zijn eventuele bezwaren te maken.

Deze overlegprocedure werd nooit toegepast door de werkgever en de vraag is of ze verplicht was.

Artikel 10, al. 1 en al. 3, bepaalt dat deze overlegprocedure dient te geschieden «vooraleer.... te ontslaan...» en «vooraleer een beslissing tot ontslag te nemen».

Bijgevolg dient de overlegprocedure te geschieden voordat het opzeggingsschrijven betekend wordt.

Deze conclusie bewijst dat artikel 10 niet altijd verplicht is. Het is immers niet altijd mogelijk de datum te kennen waarop het contract effectief wordt beëindigd (als gevolg van de

mogelijke schorsingen van de opzeggingstermijn), datum die in acht dient te worden genomen om te bepalen of de voorwaarde tot toekenning van het bruggpensioen, namelijk 60 jaar oud, vervuld is.

Het zal dus in die gevallen mogelijk zijn dat de arbeider aanspraak zal kunnen maken op de aanvullende vergoeding: vastgesteld in C.A.O. nr. 17, ook al werd de overlegprocedure niet toegepast.

Anderzijds zal de overlegprocedure bedoeld in artikel 10 slechts verplicht zijn als de werkgever bij het betekenen van de opzegbrief zeker is dat de overeenkomst beëindigd zal zijn als de werknemer 60 jaar oud geworden zal zijn (zie J.T.T., «La prépension», door Goffin en Leroy, 1975, 52).

Ter zake kon de werkgever, toen hij de opzegging betenkende op 11/2/75, ingaande op 17/2/75 en normaliter eindigend op 15/3/75, onmogelijk voorzien dat deze opzeggingstermijn door vier achtereenvolgende ziekteperiodes zou verlengd worden tot 28/5/75; was de uitvoering van de overlegprocedure door de werkgever vóór 14/2/77 niet verplicht en kan de niet-uitvoering, *in tempore non suspecto*, vóór deze datum hem niet ten laste gelegd worden; heeft de eiser aanspraak gemaakt op de aanvullende vergoeding bedoeld in de C.A.O. nr. 17, doch slechts op 6/6/75, en was hij alsdan geen werknemer meer, tewerkgesteld krachtens een arbeidsovereenkomst voor arbeiders en voldeed hij niet meer aan artikel 2 van deze C.A.O.

Er anders over oordelen zou de werknemer toelaten, na geruimte tijd, zelfs jaren, doch tot vóór zijn 65e jaar, gestempeld te hebben en werkzoekende te zijn, zonder deze aanvullende vergoeding van de C.A.O. nr. 17 gevraagd te hebben, deze met terugwerkende kracht op te eisen, wat de rechtszekerheid zeker zou schaden en wat de Nationale Arbeidsraad met de C.A.O. nr. 17 zeker niet gewild heeft.

Aangezien de overlegprocedure ter zake in de gegeven omstandigheden niet verplicht was, is het ook niet dienend na te gaan of bij ontstentenis ervan een schadevergoeding verschuldigd was.

Hoe dan ook, daar enerzijds ter zake de overlegprocedure niet verplicht was, en anderzijds de afwezigheid ervan het recht niet wegnam voor eiser om toepassing te vorderen van de bijkomende vergoeding bedoeld in de C.A.O. nr. 17 — wat hij weliswaar deed op 6/6/75 toen hij geen werknemer meer was krachtens een arbeidsovereenkomst voor werklieden en dus niet meer voldeed aan de voorwaarden van deze C.A.O. — komt de vordering dus ongegrond voor.

(...)

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (2e Kamer), 27 september 1978

Verkeer—Plaats van de bestuurders op de openbare weg—Art. 9.6 Wegverkeersreglement—Vluchtheuvel aan zijn rechterhand laten—Verantwoording.

«Overwegende dat artikel 9.6, tweede lid, van het Wegverkeersreglement (koninklijk besluit van 1 december 1975) bepaalt dat elke bestuurder 'de vluchtheuvels aan zijn linkerhand moet laten tenzij wanneer de behoeften van het verkeer het rechtvaardigen deze aan zijn rechterhand te laten';

«Overwegende dat het vonnis (Corr. Brussel, 4 april 1978) verweerder van de hem ten laste gelegde overtreding van die bepaling

vrijspreekt en daartoe vermeldt dat 'aangezien het verkeer volstrekt niet druk was, de tenlastelegging ten aanzien van P. niet bewezen dient te worden verklaard, nu het feit dat P. links van de effen grond is doorgereden zich laat verklaren door het late uur en de afwezigheid van verkeer aldaar';

Overwegende dat het vonnis met die overwegingen niet vaststelt dat verweerder de effen grond links is voorbijgereden, wegens de behoeften van het verkeer, en dus zijn beslissing niet verantwoordt.»

(Voorzitter: de h. Legros—Raadsheer-rapporteur: mevr. Raymond-Decharneux—Advocaat-generaal: de h. Ballet—Advocaten: mrs. De Bruyn en Van Ryn—In de zaak N.V. B. e.a. t/ P. e.a.)

Raad van State (4e Kamer), 11 december 1978

Raad van State—Beroep tot nietigverklaring—Verzoekschrift waarin het voorwerp vaag aangegeven wordt—Beroep niet ontvankelijk.

Verzoekster heeft een verzoekschrift ingediend waarbij zij de, zoals ze schrijft, «de vrijheid neemt klacht neer te leggen tegen de procedure gevolgd bij de benoeming van een inspecteur algemene vakken (Nederlands) voor het lager secundair onderwijs». Het beroep wordt met de volgende overweging verworpen:

«Overwegende dat de vaagheid waarmee verzoekster het voorwerp van haar verzoekschrift aangeeft, niet beantwoordt aan wat door artikel 2, 2°, van de procedureregeling van 23 augustus 1948 is voorgeschreven; dat haar beroep niet ontvankelijk is.»

(Voorzitter: de h. Smolders—Staatsraden: de hh. Vermeulen en Baeteman—Auditeur: de h. Verhulst—In de zaak: D. t/ Minister van Nationale Opvoeding—Arrest nr. 19.321).

Hof Gent (8e Kamer), 14 november 1978

Onrechtmatige daad—Schade en schadeloosstelling—Schade aan zaken—Vergoeding voor «staangeld» van geïmmobiliseerde wagen—Geen afstand van recht op vergoeding door ondertekening van deskundig verslag—Geen doublure met vergoeding voor gebruikserving.

«Er werden alleen grieven aangevoerd met betrekking tot de vergoeding welke de eerste rechter toekende wegens 'staangeld' van het autovoertuig van de eiser.

«De verweerder houdt ten onrechte staande dat het door hem ingeroepen expertiseverslag afstand inhoudt van het recht vanwege de eiser om vergoeding te vorderen van het bedoelde 'staangeld'.

«Om door een partij op gegronde wijze te kunnen ingeroepen worden moet een afstand van recht uitdrukkelijk blijken, d.w.z. uitdrukkelijk aanvaard geweest zijn door de partij tegen welke die afstand wordt ingeroepen. Ter zake is dit niet het geval. Immers, uit de bewoordingen van het voormeld expertiseverslag is alleen af te leiden dat er een akkoord was betreffende de schade wegens vernieling van de wagen, de mutatieschade en het bedrag waarop de niet te recupereren BTW diende te worden berekend. In dit verslag is er met geen woord sprake van de onkosten van de eiser wegens het bergen van de gehavende wagen in een garage, in afwachting van het definitief expertiseverslag. Dergelijke onkosten zijn in geen geval begrepen in de schade wegens vernieling van de wagen, ook niet impliciet.

«Derhalve is de eiser ertoe gerechtigd vergoeding te vorderen van die onkosten.

«Nu het definitief expertiseverslag dagteekent van 24 september 1976 is het aan te nemen dat de eiser vóór die datum geen beslissing heeft kunnen treffen met betrekking tot de bestemming van zijn gehavend voertuig en dat hij het inmiddels liet bergen in een garage.

«De aangerekende vergoeding van 40 frank per dag is niet overdreven. Derhalve kan de eiser aanspraak maken op die vergoeding

vanaf 12 mei 1976, datum van het ongeval, tot 24 september 1976, datum van het definitief expertiseverslag, d.i. gedurende 105 dagen, hetzij op $40 \times 105 = 4.200$ fr.

«Eveneens ten onrechte houdt de verweerder staande dat de vergoeding voor staangeld dubbel gebruik uitmaakt met de vergoeding voor gebruiksderiving. Immers, de vergoeding voor de onkosten van berging van een gehavende wagen dekt in genen dele de schade welke ondergaan wordt wegens het derven van diezelfde wagen.»

(Voorzitter : de h. Viaene—Raadsheren : de hh. De Baets en Laurens—Advocaten : mrs. Muylaert loco De Vos en De Smet loco De Buyst—In de zaak : Van H. t/ W.)

NOOT—Zie in dezelfde zin : Hof Antwerpen, 16 april 1975, *De Verz.*, 1976, 443 (geen doublure met vergoeding voor gebruiksderiving) Rb. Leuven, 27 januari 1967, *R.W.*, 1967-68, 1496 met noot van C. CAENEPEEL (voertuig moet tot na het beëindigen van het deskundig onderzoek ter beschikking van de deskundige blijven) ; *anders* : Corr. Bergen, 16 januari 1967, *R.G.A.R.*, 1968, nr. 8020 (garagehouder die een beschadigd voertuig overneemt en een nieuw voertuig levert, brengt zulke kosten gewoonlijk niet in rekening).

Hof Gent (8e Kamer), 14 november 1978

Onrechtmatige daad—Schade en schadeloosstelling—Overlijden van Turks gastarbeider—Inkomstenverlies voor weduwe—Levensduur verdelen in drie perioden—Netto- of brutoloon—Indexering wegens muntontwaarding.

Een Turks gastarbeider komt bij een verkeersongeval om het leven. Het inkomstenverlies voor zijn in België wonende weduwe wordt als volgt begroot :

«Het slachtoffer en de burgerlijke partij hebben de Turkse nationaliteit doch woonden en verbleven sedert 29 augustus 1974 in België. Hun laatste kind werd in België geboren. Het slachtoffer werkte te Zele bij de pvba T.

«De rechtspraak aangehaald door beklagde ter staving van zijn stelling dat de volledige schadevergoeding dient te worden bepaald door de Turkse wet is ter zake niet dienend, aangezien in het onderhavige geval het Turken betreft die in België gevestigd zijn.

«Ter bepaling van de vergoeding wegens inkomstenverlies dient rekening gehouden te worden met de concrete situatie van het slachtoffer en zijn gezin. Er mag aangenomen worden dat het slachtoffer met zijn gezin — zoals zijn meeste landgenoten — niet definitief in België zou blijven en na zekere tijd naar Turkije zou terugkeren, na de levensstandaard van zijn gezin in België gevoelig te hebben verbeterd. Het feit dat zijn lijk naar Turkije werd overgebracht wijst erop dat de banden met het moederland zeer sterk bleven. Ook de weduwe verklaart dat zij België zou verlaten.

«Het is aldus billijk de schadevergoeding uit hoofde van inkomstenverlies in drie perioden te verdelen :

«1e periode : De verblijftermijn en bijgevolg de lucratieve levensduur in België die kan geschat worden, gezien de leeftijd van het slachtoffer (33 jaar oud) op 15 jaar.

«Het inkomstenverlies van de weduwe van het slachtoffer bestaat in de deriving van het deel van de inkomsten van het slachtoffer waaruit zij een eigen voordeel trok. Derhalve is het op basis van het nettoloon dat het inkomstenverlies berekend dient te worden.

«Volgens de werkgever verdiende het slachtoffer een brutoloon / uur van 152,40 fr.

«Het nettojaarbedrag vatbaar voor kapitalisatie werd door de eerste rechter terecht op 198.067 fr. berekend. De erin begrepen verhoging met 6 % wegens indexaanpassingen is billijk, rekening houdend met de gevolgen van de effectieve koopkrachtvermindering van de Belgische munt vóór de uitspraak.

«Gekapitaliseerd tegen 4,5 % geeft dit een kapitaal van : $198.067 \times 10,7395 = 2.127.141$ fr.

«2e periode : De periode van 17 jaar die het slachtoffer in zijn moederland zou doorbrengen.

«Concrete gegevens over de sociaal-economische toestand in Turkije worden niet voorgelegd. Er bestaat echter geen twijfel over dat

de inkomsten er veel geringer zijn.

«Een bedrag van 600.000 fr. wordt als een billijke vergoeding bepaald.

«3e periode : postlucratieve levensduur : ex aequo et bono op 25.000 fr. bepaald.»

(Voorzitter : de h. Viaene—Raadsheren : de hh. De Baets en Laurens—Advocaat-generaal : de h. Leroy—Advocaten : mrs. Piret, Duerinck, De Smet en Van Remoortel—In de zaak : G. t/ S.)

NOOT-Vgl. Hof Antwerpen, 17 juni 1976, *R.W.*, 1977-78, 2538.

EUROPEES RECHT

Overzicht van rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Zaak 128/78 — Commissie/ Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland — *Niet-nakoming van verdragsverplichtingen* — 7-2-1979.

De Commissie vraagt het Hof vast te stellen dat het Verenigd Koninkrijk zijn verdragsverplichtingen niet is nagekomen door niet tijdig de maatregelen te nemen waartoe het gehouden is ter uitvoering van verordening nr. 1463/70 van de Raad betreffende de invoering van een controle-apparaat bij het wegvervoer en door te hebben nagelaten het bij bedoelde verordening voorgeschreven voorafgaand overleg met de Commissie te plegen.

Deze verordening heeft ten doel het persoonlijke controleboekje te vervangen door een controle-apparaat — een zogenaamde tachograaf — voor het wegvervoer.

In de Britse wetgeving werd de verplichting te beschikken over een persoonlijk controleboekje gehandhaafd.

Het Verenigd Koninkrijk betoogt dat daarmee voldoende wordt voorzien in de doelstelling van bevordering van de veiligheid van het wegverkeer, de sociale vooruitgang en de harmonisatie van de mededingingsvoorwaarden. Volgens het Verenigd Koninkrijk kan verordening nr. 1463/70 op Brits grondgebied het best worden ingevoerd door de installatie en het gebruik van controle-apparatuur op vrijwillige basis hetgeen zonodig later verplicht kan worden gesteld.

Het voegt hieraan toe dat de uitvoering van de verordening met dwingende maatregelen zou stuiten op een sterke weerstand in de betrokken kringen, met name van de zijde van de vakbonden, hetgeen zou leiden tot stakingen in de vervoerssector en ernstige schade aan 's lands economie zou toebrengen.

Het Hof verwierp deze redenering. Volgens artikel 189 EEG-Verdrag is de verordening voor de Lid-Staten verbindend «in al haar onderdelen». Het Hof bevestigde zijn eerdere jurisprudentie, volgens welke niet kan worden gedoogd dat een Lid-Staat de bepalingen van een verordening der Gemeenschap onvolledig — of slechts voor zover hij verkiest — toepast en daarmee gedeelten van de communautaire wetgeving die hij met bepaalde nationale belangen in strijd acht, een dode letter doet blijven.

Volgens het Hof brengt het Verdrag, waar het de Lid-Staten de voordelen van de Gemeenschap laat genieten, ook de verplichting mede om de verdragsvoorschriften te eerbiedigen, en wordt, wanneer een Lid-Staat eenzijdig, naar zijn opvatting van het nationaal belang, het evenwicht tussen voordelen en lasten dat uit zijn lidmaatschap van de Gemeenschap voortvloeit verbreekt, de gelijkheid der Lid-Staten ten opzichte van het gemeenschapsrecht in gevaar gebracht en het aanzien gegeven aan een discriminerende handeling hunner onderdanen.

Deze niet-nakoming van de solidariteitsverplichtingen tast de communautaire rechtsorde tot in haar grondvesten aan.

Het Hof verklaarde voor recht dat het Verenigd Koninkrijk de verplichtingen welke krachtens het Verdrag op hem rusten, niet is nagekomen en verwijst verweerder in de kosten van het geding.

Zaak 18/76 — Regering van de Bondsrepubliek Duitsland/ Commissie Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw — 7-2-1979.

De Duitse, Nederlandse en Franse regering hebben beroep ingesteld tegen de Commissie, waarin zij verzoeken om nietigverklaring van de beschikkingen van de Commissie betreffende de goedkeuring van de door het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) gefinancierde uitgaven uit hoofde van de dienstjaren 1971 en 1972.

Het beroep van de Bondsrepubliek Duitsland strekt tot nietigverklaring van de beschikkingen voor zover de door de Duitse regering gemaakte kosten ten bedragen van DM 26.094, 195,99 over 1971 en DM 13 325 660,12 over 1972 niet ten laste van het EOGFL worden gebracht.

De Duitse regering betwist de wettigheid van de beschikkingen van de Commissie op grond van verordening nr. 729/70 van de Raad, waarvan artikel 8 luidt als volgt :

« Indien algehele terugvordering uitblijft, draagt de Gemeenschap de financiële gevolgen van de onregelmatigheden of nalatigheden, behalve die welke voortvloeien uit onregelmatigheden of nalatigheden die aan de overheidsdiensten of -organen van de Lid-Staten te wijten zijn. »

De regering voert aan dat deze bepaling in die zin moet worden uitgelegd dat de financiële gevolgen van een onjuiste toepassing van een gemeenschapsbepaling door een nationale autoriteit, door de Gemeenschap moet worden gedragen in alle gevallen waarin de begane fout niet is te wijten aan de organen van de betrokken Lid-Staat, maar voortvloeit uit een interpretatie die, hoewel objectief onjuist, te goeder trouw is aangenomen.

De Commissie daarentegen betwist de relevantie van deze bepaling voor de oplossing van de onderhavige vraag en voert aan dat deze bepaling betrekking heeft op de onregelmatigheden en nalatigheden die te wijten zijn aan particulieren waaraan de uitgaven van het EOGFL ten goede komen, en slechts ziet op die welke aan de Lid-Staten te wijten zijn in het uitzonderlijke geval dat de onregelmatigheden en nalatigheden zijn begaan door overheidsambtenaren die in strijd met hun ambtsplichten handelen.

De Commissie erkent evenwel dat het krachtens de algemene rechtsbeginselen aan de Gemeenschap staat de financiële gevolgen te dragen van een onjuiste toepassing van het gemeenschapsrecht, wanneer deze aan een instelling kan worden geweten.

Voor de uitlegging van artikel 8 van verordening nr. 729/70 dient derhalve de context waarin het voorkomt en het door de betreffende regeling gestelde doel te worden overwogen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat artikel 8 de beginselen aangeeft volgens welke de Gemeenschap en de Lid-Staten de strijd moeten aanbinden tegen fraude en andere onregelmatigheden in verband met de door het EOGFL gefinancierde transacties. Voorts moet het doel van de verordening nr. 729/70 in aanmerking worden genomen. Het voeren van een gemeenschappelijk landbouwbeleid waarbij de bedrijven der Lid-Staten gelijk worden behandeld laat immers niet toe dat de nationale autoriteiten van een Lid-Staat met behulp van een ruime uitlegging van een bepaald voorschrift de bedrijven van deze Staat bevoordelen ten koste van de bedrijven van de andere Lid-Staten waar een engere uitlegging wordt toegepast.

Een dergelijke concurrentievervalsing tussen Lid-Staten kan niet worden gefinancierd door het EOGFL, doch moet ten laste van de betrokken Lid-Staat blijven.

Hieruit volgt dat de bepalingen van artikel 8 van verordening nr. 729/70 niet van toepassing zijn op de litigieuze handelingen.

Nadat aldus is aangegeven welke interpretatiebeginselen moeten worden gehanteerd, onderzoekt het Hof ten aanzien van elk der omstreden punten of de uitgaven die de Commissie weigerde ten laste van het EOGFL te brengen, overeenkomstig de in de betrokken sector toepasselijke gemeenschapsbepalingen zijn gedaan.

— *Steun voor magere-melkpoeder bestemd voor diervoeder*

Bij onderzoek van de onderhavige gemeenschapsregeling blijkt dat bedoelde uitgaven niet zijn gedaan in overeenstemming met het gemeenschapsrecht, zodat de weigering van de Commissie om deze ten laste van het EOGFL te brengen gerechtvaardigd is.

— *Steun bij de aankoop van boter door sociale bijstandtrekkers*

De Commissie heeft geweigerd door de Duitse autoriteiten voor steun voor de aankoop van boter door sociale bijstandtrekkers betaalde bedragen van DM 17 930 880,40 over het begrotingsjaar 1971 en DM 12 051 258 over het begrotingsjaar 1972, ten laste van het EOGFL te brengen.

Het Hof vernietigde de litigieuze beschikkingen voor zover de Commissie heeft geweigerd de door de Duitse regering voor steun voor de aankoop van boter door sociale bijstandtrekkers betaalde bedragen ten laste van het EOGFL te brengen.

— *Verkoop tegen verlaagde prijs van boter uit openbare opslagplaatsen, bestemd voor de uitvoer*

Daar de onder deze rubriek vallende uitgaven niet zijn gedaan in overeenstemming met het gemeenschapsrecht, is de weigering van de Commissie om deze ten laste van het EOGFL te brengen, gerechtvaardigd.

— *Terugkoop van tegen verlaagde prijs verkochte boter, bestemd voor verwerking tot boterconcentraat*

Ook op dit punt stelde het Hof de Commissie in het gelijk.

— *Kosten van het malen en verpakken van suiker*

Ook hier nam het Hof aan dat de weigering van de Commissie de hiermee gemoeide kosten ten laste van het EOGFL te brengen, gerechtvaardigd is.

Het Hof verklaarde voor recht

1) De beschikkingen nrs. 76/141 en 76/147 van de Commissie betreffende de goedkeuring van de door de Bondsrepubliek Duitsland uit hoofde van de dienstjaren 1971 en 1972 ingediende rekeningen van de door het EOGFL, afdeling Garantie, gefinancierde uitgaven, worden nietig verklaard, voor zover de Commissie de bedragen van DM 17 930 880,40 respectievelijk DM 12 051 258 niet ten laste van het EOGFL heeft gebracht ;

2) Het beroep wordt voor het overige verworpen ;

3) De Duitse regering wordt verwezen in de kosten aan haar zijde gevallen alsmede in driekwart van de kosten aan de zijde van de Commissie gevallen.

Zaak 136/78 — Openbaar ministerie/Vincent Auer — prejudiciële zaak — *Vrijheid van vestiging* — 7-2-1979.

V. Auer, Oostenrijker van geboorte, studeerde diergeneeskunde te Wenen, Lyon en tenslotte te Parma, waar hij op 1 december 1956 het diploma van doctor in de diergeneeskunde behaalde.

Hij vestigde zich in 1958 te Mulhouse, waar hij een praktijk als dierenarts had. In 1961 werd hij tot Fransman genaturaliseerd en daarop diende hij herhaalde malen een aanvraag in om op hem decreet nr. 62-1481 van 27 november 1962 « betreffende de uitoefening van de diergeneeskunde en -chirurgie door veeartsen die de Franse nationaliteit hebben gekregen of herkregen. »

Volgens artikel 1 van dit decreet kunnen dierenartsen die de Franse nationaliteit hebben gekregen of herkregen en die niet het staatsdiploma als bedoeld in artikel 340 van de Code rural bezitten, worden gemachtigd de diergeneeskunde te beoefenen.

Het decreet bepaalt dat geen machtiging kan worden verleend wanneer de aanvrager niet in het bezit is van een der met name genoemde diploma's of van « een in het buitenland behaald diploma van dierenarts, dat als gelijkwaardig aan een Frans diploma is erkend door een daartoe aangewezen examencommissie. »

Deze commissie kwam tot de conclusie dat geen gelijkwaardigheid voor de uitoefening van het beroep van dierenarts kon worden aangenomen tussen het door Auer overgelegde diploma en het Franse diploma ; Auer oefende niettemin praktijk uit en werd op grond daarvan strafrechtelijk vervolgd.

Dit was voor de Cour d'Appel te Colmar aanleiding het Hof te verzoeken om een prejudiciële beslissing over de vraag of de betrokkene zich krachtens de bepalingen van het gemeenschapsrecht inzake de vrijheid van vestiging geldende ten tijde van de litigieuze feiten, in Frankrijk een beroep kon doen op het in Italië verworven recht om het beroep van dierenarts uit te oefenen.

De door de nationale rechter bedoelde situatie geldt een natuurlijke persoon, die onderdaan is van een Lid-Staat of daar feitelijk verblijf houdt, en die een beroep doet op de verdragsbepalingen inzake de vrijheid van vestiging, ten einde aldaar het beroep van dierenarts te mogen uitoefenen, terwijl hij niet in het bezit is van de diploma's die voor de onderdanen van die Lid-Staat worden voorgeschreven, doch die in een andere Lid-Staat verworven titels en diploma's bezit op grond waarvan hij dit beroep in die andere Lid-Staat mag uitoefenen.

De wederzijdse erkenning van het diploma van dierenarts is geregeld in 's Raads richtlijn nr. 78/1026 van 18 december 1978. Het gaat hier dus om de vraag in hoeverre op de artikelen 52-57 EEG-Verdrag in gevallen als het onderhavige een beroep kan worden gedaan door de eigen onderdanen van de Lid-Staat van vestiging.

Uit de artikelen 54 en 57 EEG-Verdrag blijkt dat de vrijheid van vestiging niet volledig gewaarborgd is door enkele toepassing van de regel van de nationale behandeling, omdat dan alle belemmeringen behalve die welke voortvloeien uit het niet bezitten van de nationaliteit van de ontvangende Lid-Staat, en met name die welke voortvloeien uit het verschil van de voorwaarden waaronder in de verschillende nationale wetgevingen de vereiste beroepskwalificatie wordt verkregen, worden gehandhaafd.

Ten einde volledige vrijheid van vestiging te waarborgen, bepaalt artikel 57 dat de Raad richtlijnen vaststelt inzake de onderlinge erkenning van diploma's, certificaten en andere titels. Geen dezer richtlijnen bevat een spoor van discriminatie wegens de nationaliteit.

Het Hof verklaarde voor recht dat artikel 52 EEG-Verdrag moet worden uitgelegd in die zin dat voor het tijdvak voor de datum waarop de Lid-Staten de nodige maatregelen moeten hebben genomen om hun regelingen in overeenstemming te brengen met richtlijnen nrs. 78/1026 en 78/1027 van de Raad van 18 december 1978, de onderdanen van een Lid-Staat zich niet op deze bepaling kunnen beroepen ten einde het beroep van dierenarts te kunnen uitoefenen in die Lid-Staat onder andere voorwaarden dan in de nationale wetgeving zijn voorzien.

BOEKEN

International Encyclopaedia for Labour Law and Industrial Relations (hoofddirecteur: prof. dr. R. BLANPAIN), Kluwer, Deventer.

Sinds geruime tijd constateert men een groeiende internationalisatie van het bedrijfsleven. Multinationale ondernemingen zijn er het meest sprekend bewijs van. Vanuit wetenschappelijk standpunt kan deze ontwikkeling zeer logisch lijken. Economische wetten zijn immers niet gebonden aan nationale grenzen. Zij gelden algemeen, minstens binnen de bestaande economische systemen. Bij de internationalisatie wordt het bedrijfsleven echter geconfronteerd met de arbeidsverhoudingen. En in tegenstelling met de economische systemen zijn de arbeidsverhoudingen nog in belangrijke mate nationaal. Informatie over deze veelheid van systemen van arbeidsverhoudingen is daarom een harde noodzaak. Eigenaardig genoeg was tot voor kort deze informatie onbeschikbaar. Hierin komt verandering door de publikatie van de « International Encyclopaedia for Labour Law and Industrial Relations ». Deze encyclopedie stelt zich een zeer prestigieus doel: een inzicht geven in het arbeidsrecht en de arbeidsverhoudingen van alle landen in de wereld. Dit aan de hand van een reeks nationale monografieën van elk 200 blzn., geschreven door een specialist ter zake van het betrokken land. Deze monografieën worden aangevuld met bijdragen over internationaal arbeidsrecht (van de hand van N. Valticos), over E.E.G.-recht (van de hand van G.

Schnorr) en over de internationale vakbeweging (van de hand van J.P. Windmuller).

Voorlopig zijn 59 nationale monografieën aangekondigd. Reeds acht ervan zijn tot nu toe verschenen, waaronder België, Engeland, Brazilië en Hongarije. Tegen het einde van dit jaar wordt verwacht dat dit er 24 zullen zijn, waaronder: Internationaal Arbeidsrecht, de Internationale Vakorganisaties, de Verenigde Staten van Amerika, Italië en Japan.

De bijdragen die tot nu toe verschenen, zijn van een hoge kwaliteit. Na een algemene inleiding over het besproken land, (geografische, historische en politieke gegevens, de plaats van het arbeidsrecht en de arbeidsverhoudingen in de ruimere juridische en socio-economische context) worden telkens in eerste deel de individuele arbeidsovereenkomst besproken met een overzicht van de belangrijkste elementen van de arbeidsreglementering (o.m. arbeidsduur, jaarlijkse vakantie, enz...). Een tweede deel behandelt de collectieve arbeidsverhoudingen. Men krijgt er een beschrijving van de werknemers- en de werkgeversorganisaties, van de opgezette structuren voor de ontmoetingen van deze partijen, van de betekenis van de collectieve arbeidsovereenkomsten en van de reglementering i.v.m. stakingen.

Voor wie meer wil weten van het arbeidsrecht en de arbeidsverhoudingen in een gegeven land is deze encyclopedie een onmisbaar werkinstrument. Zoals met vele encyclopedieën is de kostprijs om het werk individueel aan te schaffen relatief hoog. De prijs bedraagt 350 gulden per jaar en er wordt een verschijningsperiode van 10 jaar in het vooruitzicht gesteld. Dit zou de totale aankoopprijs dus boven 50.000,- BF. brengen. Mede daarom is het een uitgave die in geen enkele bibliotheek zou mogen ontbreken.

O. Vanachter

RECTIFICATIE

Bovenaan op de omslag en op de eerste bladzijde van de nummers 28 en 29 van de lopende jaargang moet gelezen worden: 42e jaargang.

BERICHTEN

Interuniversitair Centrum voor rechtsvergelijking.

Wegens het overlijden van professor Jean Limpens, ondervoorzitter en directeur van het Centrum, zal de voordracht op 6 april 1979 van de heer F. MATSCHER, Salzburg, worden uitgesteld.

TIJDSCHRIFTEN

Rechtstheorie

9. Band. 1978. Heft 3.

Hans-Georg Gadamer, Hermeneutik als theoretische und praktische Aufgabe—Friedrich E. Schnapp, Zu Dogmatik und Funktion des staatlichen Organisationsrechts—Aulis Aarnio, On Legal Policy Research, An Attempt to Elucidate some Basic Concepts useful in the Theory of Legal Planning.

Archiv des Öffentlichen Rechts

103. Band sept. 1978. Heft 3.

Die verfassungsrechtliche Ausgangslage—Der öffentlich-rechtliche Status der Kirche—eine rechtsdogmatische Anomalie—Legitimität und Funktion des Art. 137 V WRV im allgemeinen Verbandspluralismus—Art. 137 V WRV im Kultur- und Sozialstaat des Grundgesetzes—Der Körperschaftsstatus als «organisierte Grundrechtssubstanz». Religionsförderung als Grundrechtsförderung.